

За кардонам

Перад Варшаўскім зъездам Беларускага грамадзка– культурнага таварыства

Зь вялікай радасцю ўспрыняло беларускае насельніцтва гораду Варшавы вестку аб утварэнні Варшаўскага аддзелу Беларускага грамадзка–культурнага таварыства.

Беларусы Варшавы — гэта ў значнай меры моладзь — былыя выпускнікі беларускіх сярэдніх школаў у Бельску і Гайнайуцы, якія зараз вучанца ў вышэйшых навучальных установах Варшавы — Політэхнічным інстытуце, Варшаўскім універсітэце, Галоўнай школе плянавання і статыстыкі, Галоўнай школе сельскай гаспадаркі, Мэдыцынскай акадэміі і іншых.

Пастаянным імкненнем беларускіх студэнтаў ёсьць як найлепш вучыцца і паглыбляць свае веды, рыхтавацца да адказнай працы ў розных галінах народнай гаспадаркі і культуры. Многія з нашых студэнтаў з'яўляюцца перадавікамі ў науцы. Напрыклад, студэнт Політэхнічнага інстытуту Ю. Бусловіч, які таксама многа займаецца культурнай працай сярод моладзі. Пераважная большасць нашых студэнтаў прымае актыўны ўдзел у грамадзкай працы і маладзёжнай арганізацыі ЗМП¹. Многія з іх атрымліваюць стыпэндыі і жывуць у інтэрнатах, дзе яны маюць усе ўмовы для працы і культурнага жыцця. Нашия першагоднікі жывуць у пасёлку “Дружба”, пабудаваным савецкім будаўнікамі Палацу культуры і науки.

Як жа непадобнае гэта ўсё да ўмоў, у якіх здабывалі науку дзеці беларускіх сялян у капіталістичнай Польшчы.

Многія беларускія юнакі і дзяўчата, якія закончылі науку, жывуць пастаянна ў Варшаве, дзе займаюцца прафесійнай працай. Акрамя моладзі, прафыўнікі у Варшаве таксама беларусы — рабочыя і служачыя.

Беларускія грамадзства гораду Варшавы цікавіцца дасягненнямі беларускай літаратуры. Вялікім попытам карыстаюцца беларускія кніжкі і часопісы, якія прысылаюцца ў Варшаву зь Беларускай ССР. Найлепш съведчыць аб гэтым факт, як хутка разыходзяцца з паліц кніжных магазынаў найбольш цікавыя беларускія кніжкі. Такія часопісы, як “Звязда”, “Полымя”, “Беларусь”, “Маладосць” і “Вожык”, карыстаюцца вялікай цікавасцю сярод беларускага насельніцтва Варшавы.

Вольны ад заняткаў час беларуская моладзь прысьвячае арганізацыі культурнай працы. Так, напрыклад, быў наладжаны літаратурны вечар, прысьвечаны творчасці Я. Купалы, арганізаваліся таксама танцавальныя вечары і канцэрты, у якіх удзельнічалі, акрамя беларусаў, таксама палякі, рускія і украінцы. Выдатную матэрыяльную дапамогу ў арганізацыі гэтих вечароў аказвала Рускае культурна–асветнае таварыства². З другога боку — беларусы прымалі ўдзел у канцэртах, арганізаваных Рускім культурна–асветным

¹ ЗМП — “ZwiÑzek Miodzieïy Polskiej” (“Саюз польскаяе моладзі”) — моладзевая камуністычная арганізацыя, якая існавала ў Польшчы ў 1948—1957 г. Аналяг савецкага камсамолу. У 1955 г. налічвалася каля 2 млн. сяброў. Падчас каstryчніцкіх падзеяў 1956 г. у Польшчы арганізацыя фактычна распалася, у студзені 1957 г. афіцыйна распушчаная. — А.П.

² Русскіе культурна–асветнае таварыства — дзейнічала ў Польшчы з 1956 да 1975 г. Гуртавала этнічных расейцаў — грамадзянаў Польшчы. Колькасць сяброў арганізацыі ў розныя гады складала 6—9 тыс. чалавек. Галоўная ўправа таварыства знаходзілася ў Лодзі; акрамя таго, існавалі аддзелы ў розных польскіх гарадох. Выдавала штотыднёвік “Рускій голос” і месячнік “Звено”. Забароненая ў

таварыствам. Такія вечары называюцца тут “вечарамі дружбы”, таму што ўдзельнічаюць у іх беларусы, палякі, рускія, украінцы і нават баўгары.

Вялікую дапамогу беларускай моладзі аказвае таксама Галоўнае праўленыне Таварыства польска–савецкай дружбы, якое перадала ў карыстаньне нашай моладзі беларускія кніжкі, часопісы і пласцінкі.

Вялікай і радаснай падзеяй у жыцьці беларускага насельніцтва Варшавы была дэкада польска–савецкай дружбы, якая праводзілася ў Каstryчніку мінулага году. Зь вялікай цікавасцю і, як правіла, у масавым парадку хадзіла наша моладзь глядзець спектаклі Беларускага акадэмічнага драматычнага тэатру імя Я. Купалы. Пераважная частка нашай моладзі першы раз у сваім жыцьці слухала тэатральныя пастаноўкі на сваёй, беларускай мове.

Вельмі цікавай у час Дэкады была арганізаваная Саюзам польскіх пісьменнікаў сустрэча з нашымі выдатнымі пісьменнікамі — М. Танкам, П. Пестраком, П. Броўкам, Я. Брылём, А. Куляшовым і І. Шамякіным. Многія зь беларусаў, пражываючых у Варшаве, зь вялікім хваляваньнем сустракаліся з пісьменнікамі, гаварылі зь імі, слухалі вершы ў выкананыні аўтараў.

Была таксама арганізавана пры выдатнай дапамозе Таварыства польска–савецкай дружбы³ сустрэча з артыстамі Беларускага тэатру імя Я. Купалы, якія выканалі фрагмэнты п'есы Я. Купалы “Паўлінка”. На гэтай сустрэчы прысутнічалі таксама палякі, расейцы і украінцы.

З вялікай радасцю сярод студэнтаў і ўсёй беларускай грамадзкасці Варшавы была ўспрынята вестка аб адкрыцці ў Беластоку беларускага штотыднёвіка “Ніва”. Ужо праз кароткі час “Ніва” здабыла сабе вялікую папулярнасць і мае сваіх пастаянных падпісчыкаў і пропагандыстаў у Варшаве. Неабходна ў бліжэйшы час распаўсюдзіць падпіску ў Варшаве і пашырыць карэспандэнцыю ў “Нівой”.

Сур’ёзным недахопам у жыцьці беларускага грамадзтва гораду Варшавы было неіснаваныне сваёй арганізацыі, якая ладзіла б даклады і вечары, арганізацыі, якая магла б лепиш кіраваць культурнай працай сярод моладзі. Таму вялікай і важнай справай ня толькі для моладзі, але для ўсяго беларускага грамадзтва Варшавы будзе арганізацыя доўгачаканага Аддзелу Беларускага грамадзка–культурнага таварыства, што наступіць 13 мая 1956 г.

Няма сумнёву, што новы аддзел Таварыства яшчэ больш узьніме ўзровень грамадзкай і культурнай працы сярод беларускага грамадзтва гораду Варшавы.

Друкунецца паводле: ЛіМ. 1956. 13 мая.

1975 г. уладамі як “зборышча белагвардзейскай расейскай эміграцыі, антысацыялістычных і рэакцыйных элементаў, ідэйна і клясава варожых асобаў”. — А.П.

³ Таварыства польска–савецкай дружбы існавала ў Польшчы ў 1944—1991 г. Займалася арганізацыяй розных культурна–масавых мерапрыемстваў, у першую чаргу агітацыйнага характару: сівяткаваньні гадавінаў Каstryчніцкай рэвалюцыі, экспкурсіі ў СССР, т.зв. “цягнікі дружбы”, дні савецкай культуры, фэстывалі савецкай песні і г.д. У 1980—я г. налічвала каля 3 млн. сяброў, галоўным чынам дзякуючы масаваму запісу студэнтаў і працаўнікоў дзяржаўных прадпрыемстваў і установаў. У 1991 г. пераўтворана ў Таварыства “Польшча—Расея”. — А.П.

Да пасьпяховага ажыццяўленъня нашых мэтаў

Арганізацыйны зьезд Аддзелу Беларускага грамадзка-культурнага таварыства, які нядаўна адбыўся ў Варшаве, паставіў перад выбраным праўленнем вялікія і адказныя задачы. Таварыши, што выступалі ў спрэчках, унеслі многа цікавых прапановаў, зь якіх большасць датычыла арганізацыйнай структуры і будучай працы Аддзелу таварыства.

З мэтай больш дзейнай арганізаціі культурнай працы сярод беларускага насельніцтва Варшавы пастаўлена задача ўтварыць пры Варшаўскім аддзеле БГКТ навукова-асветную сэкцыю.

У гэтай сэкцыі намячаецца згуртаваць зацікаўленую студэнцкую моладзь і працоўную інтэлігенцыю, якія ў вольны час будуць арганізоўваць лекцыі і дыскусійныя вечары, прысьвячаныя беларускай літаратурэ і мастацтву, азнямляць грамадзкасць Варшавы з гісторыяй Беларускай ССР і традыцыямі супольнай рэвалюцыйнай і вызваленчай барацьбы беларускага і польскага народаў, а таксама папулярызаваць вялікія посыпехі Беларускай ССР, дасягнутыя ў братній сям'і народаў савецкага краіны. Прадбачана таксама ўтварыць сэкцыю мастацкай самадзейнасці, якая дазволіць таленавітай моладзі ўтварыць свой харавыя колектывы, вывучаць дэкламацыі і г.д.

Вельмі важнае значэнне для разьвіцця культурнай працы будзе мець ўтварэнне пры Варшаўскім аддзеле БГКТ бібліятэкі і чытальні і забесьпячэнне яе адпаведнай колькасцю кніжак і часопісаў.

У выніку доўгіх і ажыўленых спрэчак зьезд паставіў перад Праўленнем аддзелу неадкладную задачу прыняць усе меры ў справе арганізацыі беларускай філялёнгіі пры Варшаўскім універсітэце. Пры гэтым неабходна падкрэсліць, што з узрастаючай з году ў год колькасцю беларускіх школаў у Польшчы адсутнасць вышэйшай навуковай установы ў галіне беларускай мовы робіцца зусім недарэчнай і сур'ёзна стрымлівае прыліў кваліфікованых педагогічных кадраў для беларускіх школаў. Зьезд таксама рэкамэндаваў Праўленнюю аддзелу наладзіць супрацоўніцтва з Польска-савецкім інстытутам¹ у галіне папулярызацыі навуковых ведаў аб Беларускай ССР.

Чарговай задачай Варшаўскага аддзела БГКТ зьяўляецца арганізацыя канцэртаў, танцевальных вечароў і экспертыз, а таксама наладжванье кінафільмавых паказаў.

Намячаецца таксама наладзіць і пастановна пашыраць сувязь з моладзьдзю савецкай Беларусі, асабліва паміж студэнтамі Менску і Варшавы.

Удзельнікі зьезду звярталі ўвагу на недастатковую інфармацыю ў “Ніве” аб жыцці беларусаў у Варшаве. У сувязі з гэтым перад праўленнем Варшаўскага аддзела пастаўлена задача павялічыць супрацоўніцтва з нашым штотыднёвікам і пастановна пашыраць карэспандэнцыю аб жыцці і працы нашай студэнцкай моладзі і ўсяго беларускага насельніцтва Варшавы.

І яшчэ адной з асноўных задач, якая мае вельмі важнае значэнне для пасьпяховага ажыццяўленія нашых мэтаў, зьяўляецца пастановнае ўмацоўванье дружбы і супрацоўніцтва з нашымі польскімі сябрамі, а таксама з братнімі — рускім і украінскім таварыствамі² ў Варшаве.

Друкуеца паводле: Ніва. 1956. З чэрвеня.

¹ Польска-савецкі інстытут быў створаны ў Варшаве ў 1952 г., асноўнай яго задачай была падрыхтоўка выкладніцкіх кадраў расейскай мовы для польскай сярэдняй і вышэйшай школы. — А.П.

² Украінскае культурна-асветнае таварыства заснавана 18 чэрвеня 1956 г. У 1991 г. пераўтворана ў Звяз украінцаў у Польшчы. — А.П.

За правільны шлях!

Восем месяцаў — кароткі перыяд часу. Занадта кароткі, каб займацца ацэнкай вынікаў працы нашага таварыства. Аднак, з другога боку, гэта дастаткова доўгі перыяд, каб глянуць на шлях, якім ідзе таварыства, і падумашь аб яго правільнасці.

Таму з радасцю трэба прывітаць артыкул “Пара прачнуща”, надрукаваны ў 35-м нумары “Нівы”, які, трэба спадзявацца, выкліча на старонках нашага штотыднёвіка адпаведную дыскусію аб арганізацыйнай працы таварыства, яе кірунках і формах.

У лютым гэтага году было пакліканы да жыцьця Галоўнае праўленне БГКТ. Насустрach гэтай важнай падзеі ў нашым жыцьці плылі надзеі і спадзяванні беларусаў у Польшчы, што ГП будзе ініцыятарам вялікай і широкай працы сярод беларускага насельніцтва, працы — якая будзе імкнуща да ліквідацыі адсталасці нашага насельніцтва ў галіне нацыянальнай культуры, ажыўлення беларускай асьветы і школаў, пашырэння звестак аб жыцьці наших братоў у Беларусі і г.д.

Мінаюць месяцы. На наш погляд, маем права і абавязак прыгледзецца да ажыццяўлення Галоўным праўленнем гэтых пастулятаў. Вельмі трапна зацічвае “Ніва” ў цытаваным артыкуле да найвялікшых дасягненняў ГП пакліканне да жыцьця Павятовых праўленняў аддзелаў. Само акрэсленне мо і не зусім удалае, але правільнае: дагэтуль практычна існуюць не аддзелы таварыства, а праўленні гэтих аддзелаў, якія, як правіла, не прайяўляюць больш сур'ёзнай дзейнасці. Цісьненца ў галаву лягічнае пытанне — што ёсьць прычынай гэтай арганізацыйнай зъмярцвельасці павятовых аддзелаў таварыства?

Мы ня ведаем падрабязнасцяў супрацоўніцтва паміж ГП і праўленнямі павятовых аддзелаў таварыства. Здаецца, аднак, што асноўнай прычынай недахопаў у гэтай галіне ёсьць няправільная арганізацыйная структура таварыства. Нельга інакш назваць арганізацыі, якая не дайшла да нас, а затрымалася на паўдарозе — на арганізацыі толькі павятовых аддзелаў. Вынікам гэтага зъяўляецца, між іншым, такі факт, што перагружаныя прафесіяналай і грамадзкай працай, а таксама сямейнымі абавязкамі члены павятовых праўленняў на маюць вялікіх магчымасцяў разгарнуць працу нават у такіх асяродзьдзях, як Бельск, Саколка, Гайнаўка, Сямяцічы ці Гарадок, не гаворачы ўжо зусім аб разьвіцьці арганізацыйнай працы ў сваіх паветах, у бліжэйшых вёсках і мястэчках. Ці ж можна мірыцца з фактам, што насельніцтва многіх беларускіх вёсак Беласточчыны да гэтай пары ніякога ведае нават аб існаванні таварыства?..

Таму першым вывадам, на наш погляд, ёсьць неабходнасць арганізаваць ува ўсіх буйнейшых асяродках беларускага насельніцтва адпаведныя мясцовыя арганізацыі таварыства — аддзелы ці гурткі — назва і форма не павінна тут мець большага значэння. Гэта, безумоўна, набліжышь працу таварыства да масаў і, з другога боку, — выкліча з народных масаў новых барацьбітоў за разьвіцьцё нашай нацыянальнай культуры.

Другая справа — гэта апека Галоўнага праўлення над мясцовымі арганізацыямі таварыства. На гэтым месцы хочацца прывесці некалькі заўваг з досьведу супрацоўніцтва Варшаўскага аддзелу з ГП у Беластоку, прычым досьведу не заўсёды вясёлага. Можна б безь вялікага перабольшання так сформуляваць агульнае становішча ГП у адносінах да Варшаўскага аддзелу — “працуйце, каб усё было добра, але пакіньце нас у спакоі”.

Возьмем, напрыклад, справу кантактаў паміж Беластокам і Варшавай. Ці ж можна лічыць нармальным становішча, калі прадстаўнік ГП заглядае ў аддзел толькі пры нагодзе камандзіроўкі ў Варшаву, калі трэба тое—сёё ўладаваць у варшаўскіх установах? Ці можна лічыць правільным спыняць пасяджэнне ў сувязі з такімі важнымі падзеямі, як канцэрт у Варшаве? Далей: ці нармальным можна лічыць становішча, калі ў найцяжэйшы арганізацыйны

пэрыяд Варшаўскага аддзелу ніхто з ГП не заглядаў цэлымі днямі, пакідаючы Праўленыне аддзелу на самацёк? Ці правільным, нарэшце, зъяўляеца становішча, каб замест актыўнай дапамогі ГП за кожную драбніцу, патрэбную Аддзелу, трэба было цяжка ваяваць з Галоўным праўленнем?

На наш погляд — не!

Возьмем далей іншую справу — фінансавае забесьпячэнне дзейнасці таварыства ў Варшаве. Зразумела, што бюджэт БГКТ, які складае на 1956 год каля 400000 злотых, ня мог забясьпечыць нават часткі матэрыяльных патрэбаў мясцовых арганізацыяў таварыства. Хочацца, аднак, атрымаць з ГП выглумачэнне — якая менавіта частка бюджету была выкарыстана на фінансаваньне дзейнасці аддзелаў, а якая — на патрэбы ГП у Беластоку.

Не бязь цяжкасцяў удалося праўленню Варшаўскага аддзела “вырваць” зь бюджету таварыства каля 10000 злотых, што не забясьпечыла нават сродкаў на абсталіванье Аддзелу ў Варшаве. Як можна разумець забарону з боку ГП выдаткаваць некалькі сот злотых на важнае паведамленне ў варшаўскім друку аб арганізацыі Беларускага хору ў Варшаве? Цікава было б ведаць, як выглядаюць гэтыя справы ў павятовых аддзелах? І калі не выглядаюць лепш, чым у Варшаве, то ці ня будзе лішній раскошай кансумаванье бюджетных сродкаў, якія дае дзяржава на развіццё культурнай працы сярод беларускага насельніцтва ў цэлай Польшчы, амаль выключна на патрэбы Галоўнага праўлення ў Беластоку? Што новага ў гэтых адносінах прынясе Аддзелу ў Варшаве новы 1957 год? Зноў перспектывы ня вельмі ружковыя, калі ўзяць пад увагу тое, што таварышы з ГП не лічылі патрэбным нават аблеркаваць з Праўленнем аддзелу праект бюджету аддзела ў сувязі з патрэбамі і плянуемым расшырэннем працы аддзела і, такім чынам, праект бюджету на 1957 год быў складзены без удзелу Праўлення аддзела.

Урэшце, трэцяя справа, якая сур'ёзна стрымлівае дзейнасць усяго таварыства — гэта адсутнасць у Галоўным праўленні канкрэтнага ідэялічнага напрамку. Да гэтай пары ГП ня можа даць простага адказу на пытаныне, што зъяўляеца асноўнай, практычнай мэтай таварыства — развіццё беларускай асьветы ці калектывізацыі сельскай гаспадаркі, развіццё калектываў мастацкай самадзейнасці ці праблема рынку працы ў Беласточыне. Яркім доказам гэтага зъяўляюцца погляды таварышаў з ГП на выключна важную справу рэпрэзэнтациі беларускага насельніцтва ў польскім сейме. У гэтай справе таварышам з ГП лягчай слухаць ня голасу масаў, а чакаць на інструкцыі з КВ Партыі...

Між тым ідэялічныя задачы велічэсныя. Гэта датычыць як міжнародных і ўнутраных проблемаў, так і праблемаў спэцыфічных для беларускага насельніцтва, якое жыве ў межах польскай дзяржавы. Вынікам адсутнасці ярка акрэсленага палітычнага напрамку зъяўляеца і тое, што ГП аказалася няздольным даць рашучы адпор і правесыці адпаведную прапаганду сярод беларускага насельніцтва ў сувязі з пачынаннямі безадказных шавіністычных элемэнтаў, якія мелі месца падчас VIII пленуму ЦК ПАРП¹.

Задачы, якія стаяць перад Беларускім грамадзка-культурным таварыствам у Польшчы, вельмі вялікія і складаныя. Ажыццяўленне гэтых задачаў можа забясьпечыць толькі цесная сувязь з масамі. Аднак практыка съведчыць, на жаль, аб чымосьці іншым. Съведчыць аб гэтым, між іншым, факт працягвання тэрміну склікання пленуму ўладаў БГКТ. Съведчыць аб гэтым таксама факт бюрократычнага глушэння ініцыятывы масаў і аддзелаў таварыства. Гэтыя

¹ VIII пленум Цэнтральнага камітэту Польскай аўяднанай рабочай партыі (ПАРП) адбыўся ў каstryчніку 1956 г. На ім была праведзеная крытыка палітыкі партыі ў папярэднія гады, першым сакратаром ЦК выбраны Ўладзіслаў Гамулка, за некалькі месяцаў да гэтага выпушчаны з турмы. Акрамя таго, на пленуме была прынятая праграма выкараненя культуры асобы і частковай мадыфікацыі палітычнай і гаспадарчай систэмы: абмежаванне рэпрэсіяў, адмова ад калектывізацыі сельскай гаспадаркі, пашырэнне грамадзянскіх свабодаў і г.д. Пленум праходзіў у вуках народных хваляваньняў па ўсёй краіне, збираліся мітынгі на заводах і ў навучальных установах. Падчас гэтых мітынгаў гучалі антысавецкія лёзунгі. — А.П.

шкодныя практыкі адрыву ад масаў ня могуць забясьпечыць ажыццяўленыня нашых задач. Галоўнаму праўленню неабходна зъмяніць цяперашні стыль працы.

Пэрыяд схематызму ў працы мінуў беззваротна. Галоўнаму праўленню пара зразумець, што грамадзка-культурная праца — гэта перш за ўсё праца з масамі і для масаў. А гэта можа быць зьдзейсьнена толькі шляхам актывізацыі і добраі працы аддзелаў таварыства. І таму з гэтага ГП павінна зрабіць вывод, што месца дзеянасці таварыства — гэта ўсе гарады і вёскі, дзе живе беларускае насельніцтва, а ня толькі горад Беласток.

Бліжэй да масаў, бліжэй да жыцця, таварышы з Галоўнага праўлення! Ад гэтага ў першую чаргу залежыць пасыпаховасць нашай працы.

Друкунца паводле: Ніва. 1956. 18 лістапада.

Першы год працы

13 мая 1956 году быў пакліканы да жыцьця Варшаўскі аддзел Беларускага грамадзка–культурнага таварыства.

Год таму сябры з арганізацыйнага камітэту не ўяўлялі сабе ўсёй складанасці будучай арганізацыйнай працы ў варшаўскім асяродзьдзі. Пачаткова многім думалася, што праца таварыства ў Варшаве будзе ахапляць амаль выключна студэнцкую моладзь, якая навучаецца ў варшаўскіх вышэйшых навучальных установах. Час, аднак, паказае іншае. Месяц за месяцам дзейнасцю таварыства ў Варшаве зацікаўлялася ўсё большая колькасць беларусаў — пастаянных жыхароў гораду — рабочых, рамеснікаў, працоўнай інтэлігэнцыі.

У сувязі з гэтым рассялі і зъмяняліся задачы аддзелу. Справа выхаваўчай працы сярод студэнцкай моладзі была і засталася найбольш важная для Варшаўскага аддзелу. Аб гэтым праўленыне аддзелу ніколі не пераставала думаць. Другім важным участкам працы было беларускае насельніцтва, якое пастаянна жыве ў Варшаве, людзі, якія часта цэлымі гадамі ня бачылі кніжкі на роднай мове, ня чулі сваёй песні. Людзі гэтых неаднаразова былі поўнасцю адарваны ад беларускай культуры і ня мелі магчымасці пазнаць ні культурны спадчыны, ні сучаснага беларускага жыцьця.

Дзеля гэтых прычын беларуская культурная арганізацыя ў Варшаве ставалася з году ў год пякучай патрэбай і аб'ектыўнай грамадзкой неабходнасцю.

Першапачатковай задачай праўлення аддзелу было згуртаваньне беларусаў вакол таварыства. Справа гэта была і далей застаецца нялёгкай. “Дасягненны” пасъляваеннага дваццацігодзьдзя ў галіне нацыянальнай палітыкі пакінулі трывалы сълед... Недавер’е беларусаў яшчэ больш павялічылі каstryчніцкія падзеі, якія супрадажаліся разгулам польскага шавінізму, антысавецкім і антыбеларускім настроем¹. Усё гэта, зразумела, не засталася без уплыву на працу БГКТ у Варшаве.

Сёння хочам верыць, што пэрыяд гэты належыць ужо да мінулага. Але нельга заплющчаць вочы на факт, што яшчэ да сёньняшняга дня ў польскім грамадстве, акрамя здаровых, прагрэсіўных, інтэрнацыяналістычных сілаў, ёсьць пэўная колькасць людзей абаламучаных нацыяналістычнай пропагандай. У сувязі з гэтым патрэбная вялікая выхаваўчая праца ў галіне ўзаемнага азнямлення і збліжэння беларускага і польскага насельніцтва. Нашае таварыства можа і павінна зрабіць свой унёсак у гэту вялікую справу.

Як Варшаўскі аддзел БГКТ спрабаваў з гэтымі задачамі? Што было зроблена на працягу мінулага году ў галіне згуртаванасці беларусаў у Варшаве, у галіне культурна–асветнай працы і ўмацавання польска–беларускай дружбы?

Гэта праўда, што Аддзел атрымаў невялічкае памяшканье, якое ўжо частковая абсталівана. Яно ёсьць базай дзейнасці таварыства ў Варшаве. Праўда, што на працягу году вырас і ўзмацнёў актыў Таварыства — ахвярных і адданых людзей, якія ў найцяжэйшых маральных і матэрыяльных умовах не адступалі перад цяжкасцямі, але знаходзілі досыць сілы, каб іх вырашыць і перагмачы.

У выніку настойлівых старанняў Галоўнага праўлення і Варшаўскага аддзелу была створана і працуе беларуская філіялія пры Варшаўскім універсітэце; за кароткі час быў зарганізаваны беларускі хор у Варшаве; дзякуючы дапамозе Беларускага таварыства культурнай сувязі з заграніцай у Менску і ахвярнасці сяброў Таварыства расце і разьвіва-

¹ Гл. камэнтар да артыкула “За правільны шлях!”. Да сказанага трэба толькі дадаць, што падчас шматлікіх мітынгаў у асноўным гучалі, натуральна, антысавецкія лёзунгі. Але ўлічваючы тое, што беларуская нацыянальная меншасць у Польшчы ўспрымалася як актыўны прасавецкі элемэнт — то маглі праяўляцца і антыбеларускія акцэнты. — А.П.

еца беларуская бібліятэка ў Варшаве, якая налічвае пакуль што каля 300 тамоў. Аддзел атрымоўвае і прадстаўляе зацікаўленым чытачам значную колькасць беларускіх рэспубліканскіх газэт і часопісаў.

Праўда таксама, што за мінулы год Аддзел арганізаваў некалькі вечароў, што быў арганізаваны Выдавецкі камітэт, расшыралася супрацоўніцтва з навуковымі працаўнікамі і студэнтамі беларускай філалёгіі, што ўжо мае “Ніву” ў варшаўскіх кіёсках, што аддзел распаўсюдзіў пэўную колькасць літаратуры.

Нарэшце, бадай, адным з важнейшых нашых дасягненняў ёсьць тое, што аддзел БГКТ здолеў разбудзіць зацікаўленасць сярод варшаўскага грамадзтва — як беларускага, так і польскага — да працы Таварыства і месяц за мясяцам заваёваў сабе права грамадзянства ў Варшаве.

Сёняня, калі ўступаем у другі год нашай працы, трэба ўсьведаміць сабе ўсе цяжкасці, якія чакаюць нас у бліжэйшай будучыні. Праўленню аддзелу БГКТ у Варшаве трэба павялічыць намаганні, каб як найбольш беларусаў у Варшаве згуртавалася вакол таварыства. Трэба, каб беларусы ў Варшаве як найхутчэй ліквідавалі нацыянальную і культурную ізоляцыю і ўлучаліся па меры сваіх індывідуальных магчымасцяў да грамадзкой і культурнай працы таварыства. Няхай гэтаму служаць арганізаваныя літаратурныя і танцевальныя вечары, сустэрэны і сходы. Няхай кожны беларус у Варшаве папулярызуе задачы таварыства таксама і сярод польскага насельніцтва. Гэта паслужыць добрай справе дружнага сужыцця паміж беларусамі і палякамі.

Маючы на ўвазе спэцыфіку беларускага насельніцтва ў Варшаве, пражываючага ў польскім асяродзьдзі, праўленню аддзелу трэба разгарнуць шырэйшую культурна-асветную працу. Трэба перш за ўсё звярнуць увагу на распаўсюджванье беларускіх кніжак і часопісаў сярод насельніцтва, шырэй распаўсюджваць наш штотыднёвік “Ніва”, далей працаўваць над павышэннем узроўню працы хору і іншых форм мастацкай самадзейнасці.

Няхай кожны беларус у Варшаве знайдзе сабе месца ў працы таварыства.

Сёняня, калі з пэрспэктывы аднаго году глядзім на пройдзены намі шлях, нашы сэрцы і думкі злучаюцца ў адным імкненні — сустрэнем новы год працы яшчэ большай згуртаванасцю і арганізаванасцю і, съядома заглядаючы ў очы ўсім цяжкасцям, будзем з'яшчэ большай настойлівасцю іх перамагаць.

Друкунца паводле: Ніва. 1957. 12 мая.

Гэта толькі пачатак

Думка аб наведваныні савецкай Беларусі даўно ўжо не давала супакою студэнтам беларускай філялёнгі Варшаўскага ўніверсytetu. Гэтае імкненыне маладых людзей, якія ўсё сваё жыцьцё прысьвяцілі вывучэнню і працы ў галіне беларускай мовы і літаратуры беларускага народу, было зусім зразумелае.

Не прыйшлося доўга чакаць на здыядысьненне гэтай мары. На запрашэнніе Беларускага таварыства культурнай сувязі з заграніцай¹ і Беларускага дзяржаўнага ўніверсytetu 16 верасня з Варшавы ў Беларускую ССР ад'ехала група студэнтаў і навуковых супрацоўнікаў катэдры беларускай філялёнгі Варшаўскага ўніверсytetu колькасцю 24 чалавек. Толькі восем кароткіх дзён прыйшлося пабываць нам у Беларусі. Гэтыя радасныя дні былі перапоўненыя вялікімі ўражаннямі і перажываннямі, якія цяжка нам забыцца праз доўгі—доўгі час.

За час прабывання ў Беларусі нашы эккурсанты наведалі Берасьце, Менск, Гомель і Наваградак. Акрамя вялікага будаўніцтва ў гарадох Беларусі, перш за ўсё кідаецца ў очы прыкладны парадак і незвычайная для жыхара польскіх гарадоў чысьціня. Чысьціня такая, што проста сымеласці не хапала кідаць на вуліцы акурак ад папяросы...

Магутнасць беларускай савецкай прамысловасці была нам паказана на прыкладзе двух прамысловых гігантаў рэспублікі — Менскага аўтамабільнага завodu і Гомельскага завodu сельскагаспадарчага машынабудавання. У сучасны момант Менскі аўтамабільны завод выпускае каля 14 тысяч грузавых аўтамабіляў у год, што перавышае вытворчасць гэтай галіны прамысловасці ў цэлай Польшчы. МАЗ выпускае, між іншым, самыя вялікія ў Еўропе 25 і 40-тонныя аўтамашыны — самазвалы, адно кола якіх роўнае росту чалавека. Найвялікшую цікавасць для эккурсантаў, не азнаёмленых з тэхналёгіяй вытворчасці, прадстаўляў канвэр, зь якога што некалькі хвілінаў сыходзіць адна гатовая машына зь белавескім зубрам — сымбалем магутнасці.

У адрозненініе ад МАЗу, пабудаванага пасля вайны, Гомельмаш — адно з найстарэйшых прадпрыемстваў сацыялістычнай індустрыі Беларускай ССР. Гомельмаш — дзецішча I пяцігодкі — выпусціў за гады свайго існавання незылічоную колькасць разнастайных сельгасмашины, якія працуюць на палёх усяго СССР. Зараз завод спэцыялізуецца ў вытворчасці камбайнаў для ўборкі кукурузы.

Вялікіх посьпехаў набілася сельская гаспадарка Беларусі, асабліва ў апошнія 3—4 гады. На прыкладзе калгасу імя І.В. Сталіна Гомельскага раёну наша моладзь пазнаёмілася зь перадавой калгаснай гаспадаркай рэспублікі, наведала кароўнікі, цялятнікі, сывінаферму, гутарыла з калгаснікамі, гасціла ў іх дамах. Трэба сказаць, што гэты калгас—мільянэр ня ёсьць ані выключэннем, ані адным з найлепшых у рэспубліцы. Аб гэтым хай съведчаць наступныя факты. Калі ў 1953 г. у Беларусі было толькі 109 калгасаў—мільянераў, то ўжо ў 1956 годзе было іх 1338, г.зн. амаль 1/3 усіх калгасаў у рэспубліцы. За паказаны перыяд грашовыя прыбылкі ўсіх калгасаў Беларусі павялічыліся ў 3,5 разы.

Цікавыя старонкі герайчнага змагання беларускага народу супраць фашысцкіх захопнікаў былі паказаны ў музэі абароны Брэсцкай крэпасці, які знаходзіцца на развалинах ранейшай крэпасці, а таксама ў Менскім музэі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Тут многія нашы

¹ Беларускае таварыства культурнай сувязі з заграніцай было заснавана ў 1952 г., а ў 1958 г. перайменавана ў Беларускае таварыства культурнай сувязі з замежнымі краінамі. У савецкія часы яно было асноўнай арганізацыяй, праз якую беларускія дзяячы культуры падтрымлівалі сувязі з сваімі калегамі з замежжа. — А.П.

сябры маглі таксама пазнаёміца з партызанскай вайной на тэрыторыі тагачаснага Беластоцкага ваяводзтва.

Асабліва многа часу прысьвячалася ў пляне экспкурсійных заняткаў азнямленню з наукаі і культуры Беларусі. Зразумела, што найбольш каштоўнымі і цікавымі былі сустрэчы ў Беларускім дзяржаўным універсітэце, дзе нашы студэнты і наукоўцы супрацоўнікі навязалі сардечныя сувязі з моладзьдзю і выкладчыкамі, слухалі лекцыі, абменьваліся вопытам у науковай працы. Акрамя БДУ, мы пабывалі ў Політэхнічным інстытуце ў Менску і Інстытуце інжынераў чыгуначнага транспарту ў Гомелі, дзе многа чаго можна было навучыцца ад наших савецкіх сябруў.

За час прабывання ў БССР мы мелі магчымасць пазнаёміца з беларускім тэатрам і кіно. Пераважная частка нашай моладзі з хваляваньнем першы раз у жыцці глядзела спектаклі і кінафільмы на беларускай мове.

Жыццё і складаны творчы шлях вялікага нашага песьняра Янкі Купалы былі нам паказаны ў музэі Я. Купалы ў Менску.

Навуковы работнік музэю Яніна Прыбышкова зь вялікай любоўю знаёміла нас з нашым вялікім паэтам. Нашы экспурсанты наведалі таксама музэй А. Міцкевіча ў Наваградку, дзе мы навочна пераканаліся, як ушаноўвае беларускі савецкі ўрад памяць вялікага польскага песьняра.

Дні прабывання на зямлі беларускай прыйшлі як адна хвіліна. Цяжка зъмясьціць усе нашы перажываньні і ўражаньні ў адным артыкуле. Заводы і тэатры, музэі і інстытуты — усё гэта захапляла і хвалявала нашу моладзь.

Але найбольш цікавымі, прыцягальными, найбольш радаснымі былі сустрэчы зь беларускай моладзьдзю. Тут не патрэбна было ні прадстаўляць, ні знаёміць адзін аднаго. На працягу літаральна некалькіх хвілін завязваліся знаёмствы і дружба паміж варшаўскім і менскімі студэнтамі.

Ужо ад першай хвіліны прабывання ў Менску на вакзале горача з кветкамі сустрэлі нас дзяўчата і юнакі — студэнты БДУ. За цэлы час экспкурсіі на кожным кроку мы сустракалі щырыя і радасныя позіркі беларускай моладзі, адбываліся вясёлыя сустрэчы, неадлучным спадарожнікам якіх былі песьні і слова “будзем сябраваць”! Сустрэчы з моладзьдзю пакінулі на ўсіх нас амаль што наймацнейшае ўражанье, якое нам цяжка будзе забыць.

Многія экспурсанты забралі з сабой у Варшаву незабыўныя ўспаміны, многія ўзамен пакінулі ў Менску частку свайго сэрца... Ад'яджджалі, але нікому з нас ня верылася, што гэта ўжо канец. Не, сапраўды, не канец гэта, а пачатак. Пачатак нашых сябровскіх сустрэч. Думаем, што Варшаўскуму ўніверсітэту і Беларускаму грамадзка-культурнаму таварыству трэба будзе як мага хутчэй адпляціць нашым менскім калегам падобнай сустрэчай у Варшаве.

Няма ніякага сумневу, што нашы сустрэчы і наша сябровства будзе садзейніцаць яшчэ большаму ўмацаванью дружбы і супрацоўніцтва паміж Варшаўскім і Менскім універсітэтамі, яшчэ большаму азнямленню і набліжэнню народаў Польшчы і Беларусі.

Друкунецца паводле: Ніва. 1957. 13 каstryчніка.

З дапамогай сяброў

Нядайна ў Беластоку адбыўся II усяпольскі зьезд Беларускага грамадзка–культурнага таварыства, на якім былі падведзеныя вынікі двухгадовай дзеянасці таварыства ў Польшчы і вызначаныя асноўныя напрамкі працы БГКТ на будучае.

Нягледзячы на значныя цяжкасці, Беларуское грамадзка–культурнае таварыства ў Польшчы дасягнула за кароткі пэрыйд сваёй дзеянасці нямана поспехаў. Гэтых поспехаў яно дамаглося з дапамогай народнай улады ў Польшчы дзякуючы таму жыватворчаму супрацоўніцтву, якое ўсталявалася паміж Польскай Народнай Рэспублікай і Савецкім Саюзам.

У сучасны момант працуе шэсць аддзелаў БГКТ (Беластроцкі, Бельскі, Гайнайскі, Сакольскі, Сямяціцкі і Варшаўскі), якія аб'ядноўваюць 42 сельскія гурткі таварыства. Акрамя Беластроцкіх, працуюць мясцовыя арганізацыі таварыства ў Варшаве і Шчэціне, членамі якіх зьяўляюцца пераважна студэнты, што навучаюцца ў гэтых гарадох. Члены таварыства адчуваюць штодзённую ўвагу і падтрымку з боку мясцовых польскіх уладаў.

Асаблівым клопатам Беларускага грамадзка–культурнага таварыства ў Польшчы ёсьць разьвіццё асьветы на роднай мове сярод беларускага насельніцтва. Зараз на Беластроцкіх школах працуе 49 беларускіх школаў, а таксама 116 школаў, у якіх беларуская мова выкладаецца як прадмет. У гэтых школах навучаецца каля дзесяці тысяч хлапчукоў і дзяўчынак — дзяцей мясцовых сялян беларусаў. У гарадох Бельску і Гайнайцы створаны два беларускія агульнаадукацыйныя і адзін пэдагагічны ліцэі.

Беларуская мова як прадмет выкладаецца ў польскім агульнаадукацыйным ліцэі ў Міхалове, а таксама ў ліцэі выхавацельніц дзіцячых садкоў у Беластоку. Вядзеца падрыхтоўка да выкладання беларускай мовы ў іншых агульнаадукацыйных і прафесіянальных сярэдніх школах у тых раёнах Беластроцкіх, дзе живе беларуское насельніцтва.

Надзвычай важнае значэнне для далейшага разьвіцця асьветы і культуры сярод беларускага насельніцтва ў Польшчы мае падрыхтоўка высокакваліфікованых кадраў, якія добра ведаюць беларускую мову і літаратуру. Ужо другі год працуе пры Варшаўскім універсітэце катэдра беларускай філалёгіі. Зараз на I курсе вывучаюць беларускую мову і літаратуру 11 студэнтаў і на II курсе — 15 студэнтаў. Пратце таксама і завочнае аддзяленне беларускай мовы і літаратуры пры настаўніцкай студыі ў Бельску.

Вялікая ўвага надаецца далейшаму разьвіццю мастацкай самадзеянасці на Беластроцкіх. У сучасны момант там налічваецца звыш сарака хоравых, танцевальных і драматычных калектываў. Слава аб некаторых з іх ужо ідзе па ўсёй Польшчы.

Адзін час нам неставала адпаведнай літаратуры. У нашых бібліятэках было мала беларускіх кніг. Месцамі і цяпер ёсьць такія бібліятэкі. Аднак і на гэтым участку ўжо наглядаецца зрух. Беларуское таварыства культурнай сувязі з заграніцай у Менску цяпер пасылае ў Польскую Народную Рэспубліку многа мастацкай, навуковай літаратуры на беларускай мове. Намаганьні БГКТ ідуць у напрамку арганізацыі ў бліжэйшай будучыні Беларускага выдавецтва ў Польшчы, якое магло б забясьпечыць самыя неадкладныя патрэбы школаў і насельніцтва на беларускую кніжку.

Вялікае значэнне ў разьвіцці арганізацыйнай і культурнай працы сярод беларускага насельніцтва мае друкаваны орган БГКТ — “Ніва”. За кароткі час свайго існавання “Ніва” здабыла значную папулярнасць сярод чытачоў. На сваіх старонках яна друкуе многа матэрыялаў з жыцця беларускіх сялян, моладзі. “Ніва” ёсьць трывулай абмену вопытам настаўнікаў, адзінай газэтай у Польшчы, дзе беларускія маладыя паэты і пісьменнікі друкуюць свае першыя творы. Вялікая ўвага надаецца на старонках “Нівы” папулярызацыі

роднай мовы, гісторыі Беларусі, азнямленню беларускага насельніцтва ў Польшчы з сацыялістычным будаўніцтвам у савецкай Беларусі і ўва ўсім Савецкім Саюзе, з традыцыямі супольнай барацьбы польскага і беларускага народу за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленіне. Вялікай папулярнасцю, асабліва сярод школьнікаў, карыстаецца газета для дзяцей “Зорка”, якая выдаецца ў Беластоку.

Асабліва вялікую ўвагу надае Беларускае грамадзка–культурнае таварыства ў Польшчы ўмацаванню і паглыбленню цесных і ўсебаковых сувязяў з Беларускай ССР. Пастаянная дапамога савецкай Беларусі мае вялікае значэнне для беларусаў, якія жывуць у Польшчы. З 1956 г. працуюць ува ўніверсітэце ў Варшаве беларускія спэцыялісты па гісторыі літаратуры і беларускай мове В. Тарасаў і М. Бірыла. Дзевяць нашых студэнтаў атрымалі магчымасць вучыцца ў Беларускім дзяржаўным універсітэце ў Менску. Сярод іх М. Гайдук і П. Чарнякевіч заканчваюць у бягучым годзе філялягічны факультэт БДУ.

Цікавыя пэрспэктывы адкрываюцца перад нашымі маладымі навуковымі работнікамі ў галіне паглыбленнія ведаў у адпаведных навуковых установах Беларускай рэспублікі. Ад пэўнага часу знаходзіцца ў Менску супрацоўнік катэдры беларускай філялії Варшаўскага ўніверсітэту асыпрант А. Баршчэўскі¹, які карыстаецца каштоўнай дапамогай у падрыхтоўцы сваёй кандыдацкай дысэртацыі па гісторыі беларускай літаратуры. Таксама аўтару гэтых радкоў Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт выказаў згоду дапамагчы ў падрыхтоўцы кандыдацкай дысэртацыі па эканамічнай геаграфіі Беларусі.

Устанаўліваецца і пашыраецца дружба паміж студэнтамі Менскага і Варшаўскага ўніверсітэтаў. Восеньню 1957 г. пабывалі ў Беларусі па запрашэнні Беларускага таварыства культурнай сувязі з заграніцай і Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэту група студэнтаў і выкладчыкаў Варшаўскага ўніверсітэту. У адказ Варшаўскі ўніверсітэт запрасіў у ПНР студэнтаў і выкладчыкаў БДУ, якія зараз рыхтуюцца да гэтай паездкі.

У апошні час усё больш беларусаў, якія жывуць у ПНР, наведваюць савецкую Беларусь, знаёміца зь яе гарадамі, сацыялістычнай прамысловасцю, сельскай гаспадаркай, з дасягненнямі беларускага народу ў галіне культуры і мастацтва. На працягу двухтыднёвага праўбывання ў Беларускай ССР мне давялося пазнаёміцца з навуковымі установамі Менску, пабываць на канцэртах, глядзець прэм'еру выдатнай пастаноўкі тэатру опэры і балету “Блакітны Дунай”. Вялікае ўражаньне пакінула таксама дэманстрацыя працоўных Менску ў дзень міжнароднага сьвята працоўных — 1 Мая.

Ідучы наслутрач вялікаму жаданню насельніцтва Беласточчыны, у Польскай Народнай Рэспубліцы пабывала дэлегацыя ўраду БССР, якая ў канцы красавіка падпісала пагадненіне з уладамі ПНР аб безвальютным прыгранічным аблімене паміж Польскай Народнай Рэспублікай і Беларускай ССР.

Беларускае грамадзка–культурнае таварыства ў Польшчы прымае новыя заходы для далейшага пашырэння і паліпшэння сваёй работы. Разам з усім народам мы прыкладаем многа сілаў для будаўніцтва ў нашай краіне сацыялізму, для далейшага ўмацавання і развіцця дружбы і супрацоўніцтва Польскай Народнай Рэспублікі з савецкай Беларусью, з народамі ўсіх Савецкага Саюзу.

Друкунца паводле: ЛіМ. 1958. 14 мая.

¹ Баршчэўскі Аляксандар (пс. Алесь Барскі) (нар. 1930) — беларускі паэт, філэляг і фальклорыст, доктар філялії. Жыве ў Польшчы, супрацоўнік катэдры беларускай філялії Варшаўскага ўніверсітэту. — А.П.

Пара задумацца над тэатрам

Значэньне тэатру ў жыцці нацыянальнай меншасыці — дваістае. Ён спаўняе, падобна як у кожным асяродзьдзі, вялікую ролю ў павышэнні *агульнага ўзроўню культуры насыніцтва*, з другога боку — ён робіць вельмі істотны ўнёсак у развіццё і папулярызацыю культуры і мастацтва *ў роднай мове*.

Ці існуюць шанцы на арганізацыю беларускага тэатру для нашага насыніцтва ў Польшчы? Пытанье гэтае, несумненна, складанае, тым ня менш цікава яго разгледзець.

У выніку систэматычнай апекі з боку народнай дзяржавы з кожным годам штораз лепш забясьпечваюцца патрэбы беларускай нацыянальнай меншасыці ў галіне асьветы і культуры на роднай мове. Большае, чым у сярэднім у Польшчы, раззвіццё мастацкай самадзейнасці ў беларускім асяродзьдзі съведчыць аб вялікім зацікаўленыні і прывязанасыці насыніцтва да драматычнага мастацтва. Вялікі гэты рух — трэба шчыра сказаць — смажыца ўва ўласным соўсе. Не памяншаючы ні ў чым пазытыўных бакоў мастацкай самадзейнасці, нельга не здзяйсніць факту, што яна не выходзіць, як правіла, па-за рамкі сваёй вёскі ці ваколіцы — як з пункту гледжання выкананія, так і гледачоў. Толькі ў рэдкіх выпадках арганізацыі фэстываляў ці падобных аглядаў беларускае мастацкае слова даходзіць да гарадзкіх сцэн, прычым — зноў шчыра — на ўзроўні, які з абургунтаваных прычын ня можа раўняцца з выкананнем прафэсіянальных артыстў сцэнны.

Урэшце, раўнаныне мастацкай самадзейнасці з прафэсіянальным мастацтвам ня мае вялікага сэнсу, таму што самая аснова і задачы абодвух гэтых напрамкаў мастацтва зусім розныя. Трэба толькі зьвярнуць увагу на адну, на мой погляд, важную акалічнасць. Пераважная частка самадзейнікаў — людзі маладыя, часта школьнай моладзь. Сярод іх ёсьць немалая колькасць здольных, таленавітых людзей. Самадзейнасць не стварае ім жыццёвых пэрспэктываў. Іх мастацкая дзейнасць кончыцца, як правіла, адначасова з заканчэннем школы, утварэннем сям'і і г.д. Гінуць так натуральны съмерцю неразвітыя таленты і здольнасці. Сам факт існавання тэатру садзейнічаў бы росту зацікаўлення нашай моладзі такімі напрамкамі навукі, як драматургія, рэжысур, літаратура, мастацтва і г.д., што, нарэшце, не магло бы не ўплываць на грамадзкі і культурны аванс моладзі.

Здаецца, што дзейнасць беларускага тэатру ў Беластоку павінна быць у асноўнай меры накіравана на аблігуюваныя культурных запатрабавання насыніцтва беларускіх вёсак, мястечак і павятовых гарадоў, словам, усіх, дзе існуюць да таго адпаведныя ўмовы. Грамадзкая патрэба такога мерапрыемства бадай несумненная.

Няма ніякага сумневу, а пацьвярджае гэта шматгадовая практика нашых мастацкіх калектываў і эстрады “Лявоніха”¹, што беларускае насыніцтва на Беласточчыне з радасцю і карысцю для сябе прывітала новы, важны ачаг культуры — Беларускі тэатар.

Здаецца таксама, што ажыццяўленыне такога мерапрыемства не павінна ня выклікаць зацікаўлення з боку міністэрства культуры.

Арганізацыя тэатру — справа складаная. Яна патрабуе і фінансавых сродкаў, і часу на падрыхтоўку кадраў — актораў, рэжысéraў, — і шэраг іншых мерапрыемстваў. Менш складанай ёсьць, аднак, тая ісціна, што, чым хутчэй пачнеца арганізацыя гэтага вялікага мерапрыемства, тым хутчэй Беларускі тэатар прыступіць да нармальнай працы.

Несумненна, вялікія магчымасыці ў гэтым галіне мае Беларускае грамадзка-культурнае таварыства. Праўда, не таварыства будзе займацца непасрэдна справамі арганізацыі і вядзеньня тэатру, тым ня менш БГКТ як грамадзкая арганізацыя можа і павінна аналізаваць

¹ “Лявоніха” — вакальна-інструментальны беларускі ансамбль на Беласточчыне, створаны ў 1960 г. Дзейнічаў пад апекай Беларускага грамадзка-культурнага таварыства.

патрэбы беларускага насельніцтва ў гэтай справе і перадаваць іх адпаведным уладам. І далей. Стаем таксама напярэдадні IV зьезду БГКТ, які хіба можа найбольш заяўіць аб грамадзкай і культурнай мэтазгоднасці пакліканьня да жыцьця гэтага яшчэ аднаго ачага культуры беларускай нацыянальнай меншасці ў Польшчы.

Друкунца паводле: Ніва. 1963. 9 чэрвеня.

Памяці Аляксандра Валкавыцкага (да 25-годзьдзя трагічнай смерці)

Аляксандар Валкавыцкі нарадзіўся ў 1895 годзе ў вёсцы Забалотчына Ваўкаўскага (цяпер Гайнавскага) павету ў малазямельнай сялянскай сям'і. Бацькі Аляксандра, нягледзячы на іх цяжкое сацыяльнае і эканамічнае становішча (гаспадарылі яны на невялікім — 1,5 га — участку ворнай зямлі), імкнуліся ў меру сваіх сыцілых магчымасцяў запэўніць сыну неабходную адукацыю. У 1902 годзе яны пасылаюць сямігадовага хлопчыка вучыща ў існаваўшую ў той час у суседній Нараўцы расейскую народную школу.

Пасыль заканчэння школы ў Нараўцы Аляксандар Валкавыцкі паступае ў гарадзкое вучылішча ў Свіслачы, якую закончвае незадоўга перад першай сусветнай вайной. У час прабывання ў Свіслацкім вучылішчы ў Аляксандра паступова разъвіваецца зацікаўленасць пракай на ніве народнай асьветы. Немалы ўплыў на гэта мелі тагачасныя настаўніцкія традыцыі Свіслачы. Менавіта тут існавала арганізаваная яшчэ ў 1876 годзе настаўніцкая сэмінарыя, якая на працягу некалькіх дзесяткаў гадоў сваёй дзейнасці адыграла істотную ролю ў пашырэнні народнай асьветы на Гарадзеншчыне і Беласточчыне, выпускаючы значную колькасць настаўнікаў для пачатковых школаў. Дарэчы, прафесія настаўніка была ўва ўмовах царскага рэжыму параўнальнай формай грамадзкага авансу для беларускай сялянскай моладзі.

Ужо пасыль адступлення расейскіх войскаў восеньню 1916 году ў Свіслачы арганізуваецца першая ў гісторыі нашай нацыянальнай асьветы Беларуская настаўніцкая сэмінарыя, якая рыхтуе пэдагагічныя кадры для ўзынікаючых у гады сусветнай вайны беларускіх школаў. Разам з сябрамі і сяброўкамі з Беласточчыны паступае ў гэтую сэмінарыю і Аляксандар Валкавыцкі. Тут на працягу восьмімесячнага курсу ён атрымоўвае неабходную пэдагагічную падрыхтоўку, пасыль чаго назначаецца настаўнікам беларускай народнай школы ў вёсцы Прыкалесь Ваўкаўскага павету. У гэтай школе ён працуе да 1919 году — да часу яе закрыцця польскімі ўладамі.

У гады буржуазнай Польшчы Аляксандар Валкавыцкі дзеліць лёс шматлікіх беларускіх настаўнікаў, якія былі пазбаўлены магчымасці працаваць на ніве роднай асьветы. У такіх умовах у першыя пасыльваенныя гады ён працуе на гаспадарцы, а ад 1926 году — у якасці бракёра ў лясным ведамстве Белавескай пушчы.

Аднаўленыне і развязціё беларускага школьніцтва на Беласточчыне ў гады савецкай улады (1939—1941) адкрывае перад Аляксандрам Валкавыцкім магчымасць вярнуцца да любімай прафесіі настаўніка. Восеньню 1939 году ён назначаецца кіраўніком беларускай пачатковай школы ў вёсцы Масева Гайнавскага раёну, у якой працуе на нямецкай акупацыі. Адначасова ён паглыбляе свае настаўніцкія кваліфікацыі на пэдагагічных курсах.

Нямецкая акупацыя на Беласточчыне спыняе на цэлія два гады пэдагагічную дзейнасць Аляксандра Валкавыцкага. У жніўні 1941 году немцы, праводзячы прафіляктычную акцыю забесьпячэння перад дзеянісцю партызан, паляць і разбураюць шматлікія вёскі ў раёне Белавескай пушчы. У гэты час ідзе з дымам таксама вёска Масева, пасыль чаго А. Валкавыцкі зь сям'ёй эвакуеца ў вёску Козылі Белацоцкага павету. Аднак праз некалькі месяцаў ён зноў вяртаецца ў родныя мясціны. У 1942 годзе пачынае працу на шкільніным заводзе ў Скупаве, а пасыль яго зьнішчэння партызанамі пераяжджае ў Нараўку. Летам 1943 году, калі пад уплывам ваенных няўдач на Ўсходнім фронце акупацыйныя ўлады Белацоцкай акругі крыху лібералізовалі свае ранейшыя адносіны да беларускага школьніцтва, Аляксандар Валкавыцкі разам зь іншымі мясцовімі настаўнікамі арганізуе беларускую пачатковую школу

ў Нараўцы, у якой працуе на працягу 1943/44 школьнага году.

Пасыль вызвалення Беласточчыны ад гітлераўскіх акупантаў Аляксандар Валкавыцкі стае ў першыя шэрагі барацьбітоў за ўмацаваныне маладой народнай улады. У хуткім часе ён уступае ў Польскую народную партыю¹ і працягвае працу ў Нараўскай школе, дзе выкладае беларускую мову.

Дзейнасць Аляксандра Валкавыцкага была сольлю ў вачох рэакцыйнага падпольля, якое актывізировалася на Беласточчыне неўзабаве пасыль адыходу на фронт разьмешчаных тут злучэнняў Чырвонай Арміі. 17 красавіка 1945 году ён гіне ў Нараўцы ад кулі злачынцаў з брыгады АК “Лупашкі”. Разам зь ім загінулі нараўскія актыўсты — Іван Ляшчынскі, Пётар Кабаш і Мікалай Леўша.

Так закончылася жыцьцё настаўніка—патрыёта Аляксандра Валкавыцкага, неразлучна звязанага з імкненнем служыць справе асьветы свайго народу. Яно было ўвасабленынем усёй гісторыі беларускага школьніцтва на Беласточчыне ў пэрыяд да перамогі народна—дэмагратычнага ладу.

Друкунца паводле: Ніва. 1970. 12 красавіка.

¹ Польская народная партыя (Polskie Stronnictwo Ludowe). Непасрэдна пасыль вайны ў Польшчы было 2 партыі з падобнай назвай. Адна з іх была пасыльдоўніцай Народнай партыі “ROCH”, і ўзначальвалі яе: намінальна — вядомы дзяяч польскага сялянскага руху Вінцэнты Вітас, а фактычна — былы прэм’ер польскага эміграцыйнага ўраду Станіслаў Мікалайчык. Другая, Народная партыя, была створаная камуністамі з мэтай перацягнуць у партыі Мікалайчыка частку прыхільнікаў. Відаць, як вынікае з папярэдняй біографіі, Аляксандар Валкавыцкі належаў да другой партыі. — А.П.

Нарыс развіцьця школьніцтва на Беласточчыне¹ (1773—1939 г.)

Апошнія стагодзьдзе існаваньня Рэчы Паспалітай было найбольш цяжкім пэрыядам у гісторыі гэтай шматнацыянальнай дзяржавы. Узрастаючыя, асабліва ад палавіны XVII ст., сацыяльныя, рэлігійныя і нацыянальныя антаганізмы, частыя сялянскія паўстанні і працяглыя войны абумовілі заняпад сельскай гаспадаркі, рамяства і гандлю, прывялі да руіны многія гарады і вёскі, а таксама да значнага зъмяншэння колькасці насельніцтва краіны².

Адначасова наглядаецца значны заняпад асьветы ўва ўсіх слаях грамадзтва тагачаснай Рэчы Паспалітай. Згодна з ацэнкай польскіх гісторыкаў, на пачатку XVIII ст. непісьменнасць сярод магнатаў і багатай шляхты складала 28%, сярэдняй шляхты — каля 40%, дробнай шляхты — 92% і насельніцтва гарадоў — 44%. Поўная непісьменнасць ахапляла сялянскія масы³.

Адукацыйная камісія

Ува ўмовах нарастаючай пагрозы катастрофы, перад якой апнулася Рэч Паспалітая, прагрэсіўныя пласты грамадзтва ўсё больш усъведамлялі неабходнасць рэформаў, на якія ўскладалі яны надзеі выратаваньня сымяротна хворай дзяржавы. Адным з кроکаў на гэтым шляху было стварэнне ў 1773 г. Адукацыйной камісіі, якая ставіла мэтu падняць асьвету ў краіне на больш высокі ўзровень.

На працягу дваццаці гадоў сваёй дзейнасці Адукацыйная камісія правяляла шэраг істотных рэформаў сярэдніх школаў, якія прызначаліся для шляхецкай моладзі. Упершыню ў гісторыі гэтых школы набывалі съвецкія характеристары, а таксама ўпершыню ўводзілася польская мова, якая да гэтай пары ў найлепшым выпадку выкарыстоўвалася ў якасці дапаможнай пры вучэнні лаціны⁴.

Вялікую ўвагу звярнула Адукацыйная камісія на справу народнай асьветы. Ужо на адным зь першых сваіх пасяджэнняў яна разгледзела пытаньне развіцьця парафіяльных школаў, якія пасля парадаўнальна значнага іх пашырэння ў пэрыяд Контрапэрфармацыі былі на працягу XVIII ст. ужо вялікай рэдкасцю. Нягледзячы на перадачу ў распараджэнне Камісіі маёмасці

¹ Тэрмін “Беласточчына” прымаецца ўмоўна і адпавядае, як правіла, тэрыторыі гістарычнай Беластоцкай вобласці (Беластоцкі, Бельскі і Сакольскі паветы). — Ю. Т.

Некаторыя дадзеныя, па меры магчымасці, прыводзяцца для шасці паветаў Беластоцкага ваяводзтва паводле іх сучаснага адміністрацыйнага падзелу (Беластоцкі, Бельскі, Гайнавскі, Дуброўскі, Сакольскі і Сямяціцкі).

Аўтар мае на ўвазе Беластоцкую вобласць, створаную ў складзе Гарадзенскай губэрні ў 1808 г. У склад вобласці ўваходзілі чатыры паветы: Беластоцкі, Бельскі, Драгічынскі і Сакольскі (у 1842 г. Драгічынскі павет далучаны да Бельскага). — А. С.

² У новай гістарыяграфіі існуе перакананье, што да сярэдзіны XVIII ст. абавязчылася тэндэнцыя да гаспадарчага ажыўлення, а другая палавіна стагодзьдзяха характерызуецца эканамічным ростам Рэчы Паспалітае, у тым ліку Вялікага Княства Літоўскага (адпаведная глава ў 3-м томе “Гісторыі Беларусі” (Менск, 2004 г.) называецца “Гаспадарчае ажыўленне”). Палепшылася і дэмографічная ситуацыя. — А. С.

³ Historia Wychowania. T. I. Warszawa: PAN, 1965. S. 575.

⁴ Ibidem. S. 695.

ліквідаванага ў 1773 г. ордэну езуітаў, яе фінансавыя сродкі былі недастатковыя для ўтрыманьня парафіяльных школаў. У такіх умовах арганізацыя і ўтрыманье гэтых школаў было даручанага мясцоваму духавенству і памешчыкам.

Вынікі намаганьняў Адукацыйнай камісіі ў галіне народнай асьветы былі ўсё ж далёка не задавальняючымі. Асноўным фактам, які ўпłyваў адмоўна на яе разъвіццё, было тагачаснае сацыяльнае становішча сялянства. Шляхта, як падкрэслівае дасьледчык гісторыі школаў той эпохі Т. Вяжбоўскі, зыходзячы з пазыцыі кансерватыўнага эгаізму, лічыла народную асьвету пагрозай для сваіх клясавых інтэрэсаў, у сувязі з чым не была зацікаўлена ў матэрыяльнай падтрымцы гэтых школаў. З другога боку, зацікаўленыне прыгоннага сялянства спрабамі асьветы было таксама вельмі абмежаванае, паколькі яна не стварала непасрэднай магчымасці паляпшэння яго становішча⁵.

У выніку памянёных сацыяльных прычын становішча народнай асьветы на Беласточчыне ў разгляданы перыяд было вельмі цяжкое. Параўнальна найбольшое пашырэнне атрымалі парафіяльныя школы на тэрыторыі цяперашніх Белацоцкага, Дуброўскага і Сакольскага паветаў, якія ўваходзілі ў склад Віленскай рымска-каталіцкай япархіі. Тлумачыцца гэта асабістым зацікаўленнем віленскага біскупа Ігната Масальскага⁶, які, будучы першым старшынём Адукацыйнай камісіі, аказваў некаторую матэрыяльную падтрымку школам у сваёй япархіі. Такім чынам, як паказваюць вынікі дасьледаваньняў Вяжбоўскага, у 1777 г. ува ўпамянутых трох паветах было 19 парафіяльных школаў з 612 вучнямі. Аднак існавалі яны вельмі нядоўга. Пасля выхаду Масальскага з складу Камісіі гэтыя школы былі пазбаўленыя дзяржаўнай дапамогі, што прывяло да хуткага зъмяншэння іх колькасці. Так, напрыклад, у 1781 г. тут было толькі 9 школаў з 165 вучнямі, а ў наступным годзе — усяго 5 школаў з 55 вучнямі.

На тэрыторыі сёньняшніх Бельскага, Гайнаўскага і Сямяціцкага паветаў, дзе парафіяльныя школы не карысталіся фінансавай дапамогай Адукацыйнай камісіі, колькасць іх была яшчэ меншяя. На працягу 1783—1793 тут налічвалася 8 школаў — у Бельску, Драгічыне, Цеханоўцы, Сыледзянове, Далубове, Рудцы, Пярлееве і Гранным⁷.

Становішча асьветы сярод уніяцкага насельніцтва Беласточчыны было ў той час таксама цяжкое, як і сярод рымска-каталіцкага. Парафіяльныя школы пры ўніяцкіх цэрквях узынікалі па ініцыятыве больш адукаваных сьвятароў, галоўным чынам у гарадох і большых сельскіх парафіях (Кляшчэлі, Мілейчыцы, Клейнікі і іншыя), прычым таксама яны не карысталіся падтрымкай памешчыкаў. Характэрна, што нават Адукацыйная камісія адхіліла праект звароту да ўніяцкіх біскупаў у справе арганізацыі прышаркоўных школаў⁸.

Вынікаў дзеянасці як рымска-каталіцкіх, так і ўніяцкіх парафіяльных школаў на Беласточчыне, якія існавалі ў апошнія гады Рэчы Паспалітай, зразумела, нельга пераацэніваць. З увагі на невялікую іх колькасць і кароткі час існаваньня яны мелі вельмі абмежаваны ўплыў на агульны стан пісьменнасці насельніцтва гарадоў і вёсак Беласточчыны і не змаглі зъмяніць вяковага занядбання ў галіне асьветы. Аднак памылкова было б ігнараваць іх дзеянасць. Зь іх сыненаў выйшлі пазнейшыя славутыя людзі Падляшиша, як, напрыклад, тэоляг і мовазнаўца Міхал Баброўскі⁹ з Волькі каля Кляшчэляў, гісторык Ігнат Даніловіч^{9a} з Грынівічаў з-пад Бельску і іншыя.

⁵ Wierzbowski T. Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasy Komisji Edukacji Narodowej (1773—1794). Kraków, 1921. S. 18.

⁶ Масальскі Ігнат Якуб (1726—1794) — польска-беларускі асьветнік, тэоляг, рэлігійны дзяяч. З 1762 г. быў віленскім каталіцкім біскупам, адзін з ініцыятараў стварэння і кіраўнік Адукацыйнай камісіі. Асудзіў паўстаньне Т. Касцюшкі, за што быў пакараны паўстанцамі съмерцю. — А.П.

⁷ Ibidem.

⁸ Ibidem. S. 23.

Кураторыя Адама Чартарыйскага

Трэці разьдзел Рэчы Паспалітай (1975) закончыў яе існаваньне. Беласточчына, якая знаходзілася на сутыку двух этнічных ашараў, дзъюю моў і рэлігійных абрааднасьцяў, зноў, як у перыяд Люблінскай уніі, стала прадметам тэрытарыяльных таргоў паміж суседнімі дзяржавамі. Не падзяляючы лёсу іншых беларускіх і літоўскіх зямель, яна пераходзіць непасрэдна ў склад Пруссіі. Толькі ў 1807 г. на падставе Тыльжанскай дамовы яна далучаецца да Расейскай імпэрыі, у складзе якой аж да 1843 г. яна вядома пад называй Беластоцкай вобласці з спэцыяльным адміністрацыйным статусам.

Страна Рэччу Паспалітай палітычнай незалежнасці паўплывала на змену існай раней атмасфэры ў галіне народнай асьветы. Дарма што сацыяльнае становішча сялянства не зъмянілася, сярод шляхты і духавенства ўсё больш нарастает перакананьне, што разьвіцьцё асьветы, у тым ліку таксама і народнай, павінна адыграць важную ролю ў змаганьні за адбудову дзяржаўнасці. Гэтыя ідэі ўспрымаюцца часткай мяшчанства і нават сялянства Беласточчыны.

Спэцыяльная увага заслугоўвае пры гэтым факт, што ў адносінах да далучаных да Расеі зямель быў Рэчы Паспалітай царскія ўлады на працягу доўгага часу ня мелі акрэсленай палітычнай праграмы і ніякай мэты русіфікаваць гэтыя раёны ня ставілася. Як сцьвярджаюць расейскія гісторыкі, царскія міністры Качубей¹⁰, Завадоўскі¹¹, Разумоўскі¹², Галіцын¹³, а таксама мясцовыя губэрнатары ня ведалі сапраўднай этнаграфіі “Заходняга краю” і лічылі яго часткай Польшчы. Яшчэ ў 1816 г. ў Вільні, Беластоку, Горадні, Менску, Віцебску і Магілёве адкрываліся аддзяленні Расейскага біблійнага таварыства, якія з дазволу ўраду распаўсюджвалі сярод беларускага насельніцтва кнігі Святога пісаньня на польскай мове¹⁴. На беларускіх землях у той час не было ніякага абмажоўванья польскай мовы і культуры з боку царскіх уладаў.

Гэтае становішча знайшло сваё адлюстраваньне асабліва ў галіне асьветы. Прывкладам гэтага ёсьць дзейнасць князя Адама Чартарыйскага¹⁵ — блізкага супрацоўніка і асабістага сябра цара Аляксандра I, пра што нельга не ўпамянуць нават пры павярхоўным аглядзе гісторыі асьветы на беларускіх і літоўскіх землях. У 1803 г. Чартарыйскага прызначаюць за першага куратора створанай ім Віленскай школьнай акругі. Вынікам яго больш як дваццацігадовай энэргічнай асьветніцкай дзейнасці былі аднаўленыне і росквіт Віленскага

⁹ Баброўскі Міхал (1784 (ці 1785) — 1848) — беларускі славіст і арыенталіст, даследаваў гісторыю славянскага кнігадрукаваньня. Быў адным з першых творцаў беларускага нацыянальнага адраджэння. — А.П.

Школьныя гады праф. М. Баброўскага і праф. І. Даніловіча прыпалі на перыяд прускага панаваньня, які характарызуецца эканамічным і культурным уздымам Беласточчыны. Баброўскі вучыўся спачатку ў піяраў, а сярэднюю адукцыю атрымаў у Беластоцкай гімназіі. Пра гэтыя ўстановы Ю. Туронак піша далей. — А.С.

¹⁰ Даніловіч Ігнат (1787—1843) — расейскі гісторык права, прафэсар Віленскага, Кіеўскага, Маскоўскага ўніверсітэтаў. Адмисловец па праве Вялікага Княства Літоўскага. — А.П.

¹¹ Качубей Віктар Паўлавіч (1768—1834) — расейскі дзяржаўны дзяяч, у 1802—1834 г. міністар унутраных спраў Расейскай імпэрыі. — А.П.

¹² Завадоўскі Пётар Васільевіч (1739—1812) — расейскі дзяржаўны дзяяч, у 1802—1810 г. міністар народнай асьветы Расеі. — А.П.

¹³ Разумоўскі Аляксей Кірылавіч (1748—1822) — расейскі дзяржаўны дзяяч, у 1810—1816 г. міністар народнай асьветы Расеі. — А.П.

¹⁴ Галіцын Аляксандар Мікалаевіч (1773—1844) — расейскі дзяржаўны дзяяч, у 1816—1824 г. міністар народнай асьветы Расеі. — А.П.

¹⁵ Киприанович Г.Я. Жызнь Іосифа Семашкі митрополита літовскага и віленскага и воссоединение западно-рускіх униатов с праваславной церковью в 1839 г. Вільна, 1893 г. С. 31—32.

¹⁶ Чартарыйскі Адам Ежы (1770—1861) — польска-расейскі грамадзкі і дзяржаўны дзяяч, уваходзіў у

үніверситету, які адыграў вялікую ролю ў гісторыі навукі і культуры польскага, беларускага і літоўскага народаў. Значны посыпех быў дасягнуты кураторыяй Чартарыйскага ў пашырэнні сеткі сярэдніх, а таксама парафіяльных (пачатковых) школаў.

Пасылья далучэння Беласточчыны да Расейскай імперыі ўся школьная адміністрацыя ў гэтым раёне перадаецца ў веданьне Віленскай школьнай акругі. Асабліва значнае ажыўленне ў галіне асьветы наглядаецца тут у 20-я гады XIX ст. Гэта быў, як вядома, пэрыяд вялікага культурнага ўздыму, пэрыяд рамантызму, філярэтаў і філяматоў, пэрыяд росквіту творчых сілаў Адама Міцкевіча¹⁶.

У гэтых час дзеянічае арганізаваная яшчэ прускімі ўладамі ў 1803 г. Беластоцкая гімназія, якая ў 1820 г. налічвала 138 вучняў і 11 настаўнікаў. На працягу 4-гадовага курсу вывучалялася даволі шырокая праграма, якая ахоплівала такія прадметы, як рэлігія, навука маралі, мовы — расейская, польская, нямецкая, французская, лаціна і грэцкая, геаграфія, гісторыя, а таксама статыстыка, альгебра, геамэтрыя, навука аб гандлі, тапаграфія, маліванье, сельская архітэктура і сельская гаспадарка, натуральная гісторыя і тэхналёгія. Амаль такая ж праграма вывучаляна існавала ў 4-гадовай павятовай школе ў Драгічыне (ордэн піяраў) і крыху вузейшая праграма — у 3-гадовай павятовай школе ў Беластоку¹⁷. Акрамя пералічаных, існавалі яшчэ манастырскія школы ў Сямяцічах (ордэн місіянэраў), у суседній Горадні (ордэн дамініканцаў), Берасці (уніяцкая базылянскага ордэну) і адкрытая ў 1805 г. губэрская гімназія ў Сьвіслачы.

Значны зрух у галіне народнай асьветы наглядаецца таксама ў мястэчках і вёсках Беласточчыны. Падобна, як у пэрыяд Адукацыйнай камісіі, яна знаходзілася далей у руках духавенства паасобных цэркваў. Парафіяльная структура на тэрыторыі сёньняшніх шасьці паветаў Беластоцкага ваяводзтва паказана ў табліцы 1.

Архій кураторы Чартарыйскіх зъмяшчае цікавы дакумент — справа здачу дырэктара Беластоцкай школьнай акругі А.Ю. Лявіцкага з праведзенай ім у 1820 г. візытацыі школаў у тагачасных Беластоцкім, Бельскім і Сакольскім паветах¹⁸. Яна ёсьць важным доказам новага стаўлення розных пластоў грамадзтва Беласточчыны да справы народнай асьветы. Лявіцкі прыводзіц факты, якія сведчаць аб шырокай грамадзкай падтрымцы школаў. Ён успамінае аб запісе графам Патоцкім на школу ў Боцьках (4,5 валок зямлі), упаўнаважаным графіні Дэмблінскай на школу ў Заблудаве (60 сярэбраных рублёў у год), а таксама рымса-каталіцкім

Табліца 1. Колькасць парафіяў і манастыроў на Беласточчыне ў 1820 г.¹⁸

Паветы	Рыма-каталіцкая	Уніяцкая	Праваслаўная
Беластоцкі	9	13	1
Бельскі	10	16	1
Гайнавскі	2	15	—
Дуброўскі	4	4	—
Сакольскі	12	6	—
Сямяціцкі	18	13	1
Разам	55	67	3

найбліжэйшае атачэньне расейскага імператара Аляксандра I, у 1803—1824 г. быў куратарам Віленскай школьнай акругі. — А.П.

¹⁶ Росквіт творчых сілаў А. Міцкевіча адносіцца на пэрыяд пасылья сканчэння Віленскага ўніверситету. — А.С.

¹⁷ Віленскі дзяржаўны ўніверситет, Навуковая бібліятэка, аддзел рукапісаў — VVUMBRS — F. 2 — KC 517 “Kopie korrespondencyj w czasie wizyty szkółki Obwodu Bialostockiego roku 1820 A.J. Lewickiego dyrektora szkółki obwodu bialostockiego”.

¹⁸ Włesicki Jan. Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy nowowschodnie (1795—1806). Poznań, 1963. S. 230—231; i Rocznik Tow. Przyj. Nauk w Wilnie 1908 (J. Kurczewski. Wiadomości o szkołach parafialnych w diecezji wileńskiej). S. 16—64.

¹⁹ Kopie korrespondencyj w czasie wizyty szkółki Obwodu Bialostockiego roku 1820 A.J. Lewickiego...

духавенствам у Бранску, Боцьках, Каліноўцы, Новым Двары, Сухаволі, Дабрыневе і іншых мясьцінах.

Зъмянлісія на толькі погляды памешчыкаў і духавенства на народную асьвету, але таксама стаўленье гарадзкага насельніцтва і сялянства да гэтай справы, аб чым Лявіцкі піша:

W czasie objeđania miast i parafii mywiiem do nich (да ix — жыхароў. — Ю. Т.) o potrzebie koniecznej obowięzania sik do czynienia corocznych skiadek na poczatkowy zakiad szkyi... Siuchali mowy mojej z ochot № i oñwiadczaли, iї s№ najmocniej przekonani o potrzebie zaprowadzenia szkyiek.

Адначасова ён успамінае аб адпаведных фундацыях на ўтрыманьне школаў, якія даваліся гарадзкімі ўправамі ў Беластоку, Бельску, Бранску, Янаве, Сухаволі, Саколцы, Сямяцічах і іншых.

На пачатку XIX ст. школьнай дзейнасць ажыўляеща таксама і ўва ўніяцкіх пафаріях Беласточчыны. Немалы ўплыў на гэта меў арганізаваны яшчэ ў часе прускага панаваньня епархіяльны цэнтар Грэка-уніяцкай царквы ў Супрасльі, пры якім існавала базылянская духоўная сэмінарыя. Расейскі гісторык П. Баброўскі²⁰ съцвярджае, што менавіта ў перыяд існаваньня Супрасльскай япархіі пры больш значных пафаріях узынікалі брацтвы і памнажаліся пафаріяльныя школы²¹.

Вышэйупамянутая справа здаваца Лявіцкага таксама падкрэслівае, што ўніяцкае насельніцтва Беласточчыны праяўляла ў 1820 г. ня меншую зацікаўленасць асьветай, чым насельніцтва рыма-каталіцкага веравызнаньня. Ён прыводзіць цікавы факт, які заслугоўвае асаблівай увагі:

Mieszkaczy wsi dybr skarbowych naleśnych do miasta Koronnego Kleszczel parafii x. Sosnowskiego (уніяцкай. — Ю. Т.) postanowili utrzymywaj szkyiki w czterech wsiah zwanych Kuzawa, Dasze, Dobrywoda i Czeremcha i obowiązali sik nie tylko utrymywaj nauczyciela i opatrywaj szkyikk, lecz razem dopilnowaj, aby dzieci od ukoczonego roku siydme na naukk do tych szkyiek byiy oddawane.

Гэтыя звесткі выклікаюць зразумелае хваляваньне. Яны паказваюць нейкі дзіўны — у нашым сёньняшнім уяўленыні — зрух, які адбываўся ў съвядомасці беларускага прыгоннага сялянства паўтара стагодзьдзя таму назад, і што больш цікава, у раёне, адсталым у эканамічным сэнсе. Зразумела, што калі насельніцтва такіх невялікіх вёсак, як Кузава, Даши, Чарэмха ці Дабрывада, аказалася здольным арганізаваць школы, то тым большая была праўдападобнасць іх існаваньня ў іншых, буйнейшых беларускіх вёсках. Акрамя названых школаў, цытаваная справа здаваца зъмяшчае дадзеныя яшчэ аб пафаріяльной уніяцкай школе ў Кляшчэлях і Сухавольцах, а таксама аб намеры мясцовага пана Міхальскага адчыніць школу для дзяцей сваіх сялян у Малінініках.

Нягледзячы на свой канфесійныя характеристар, тагачасныя пафаріяльныя школы былі ўжо значна менш залежныя ад Царквы, чым у ранейшыя гістарычныя перыяды. Згодна з прадпісаньнем кірауніцтва Віленскай навучальнай акругі, пафаріяльныя школы ўсіх канфесійных тыпу ў Беластоцкай вобласці падпарадкоўваліся дырэктару Беластоцкай гімназіі, які быў іх візвытатарам і наглядчыкам працэсу навучаньня. Такая арганізацыйная сыстэма дазваляла ўстанавіць як у рыма-каталіцкіх, так і ўва ўніяцкіх пафаріяльных школах падобны напрамак

²⁰ Баброўскі Павал Восіпавіч (1832—1905) — расейскі гісторык і этнограф, пляменьнік Міхала Баброўскага. Вывучаў гісторыю летапісаў, Уніяцкай царквы, сабраў багаты гісторыка-этнаграфічны і геаграфічны матэрыял да гісторыі Беларусі. — А.П.

²¹ Бобровский П.О. Михаил Кириллович Бобровский (1785—1848). СПБ., 1889. С. 35.

²² Польская мова выконвала дапаможную ролю ў літургічнай практицы Рыма-каталіцкай царквы, а ў

навучаньня, згодна зь якім яны давалі вучням элемэнтарныя веды ў галіне рэлігіі, чытаньня і пісаньня, арытметыкі, а таксама пэўную практычную падрыхтоўку да сельскай гаспадаркі або рамёстваў.

Цікава адзначыць, што, нягледзячы на падабенства агульных выхаваўчых прынцыпаў, праграма навучаньня ўва ўніяцкіх парафіяльных школах была крыху іншая, чым у рыма-каталіцкіх. Розніца выклікалася ў першую чаргу іншасцю абрадаў абедзівюх Цэрквой і выражалася галоўным чынам у навучаньні мовы. Парадынальна шырокое выкарыстоўваньне польской мовы ў дзеянасці Рыма-каталіцкай царквы ў Белацоцкай вобласці (значная частка набажэнстваў, казані, школьнага навука рэлігіі і інш.), побач зь вялікім яе грамадзка-культурным значэннем, упłyvala на тое, што польская мова ў рыма-каталіцкіх школах была адным з асноўных прадметаў навучаньня.

Польская мова выкладалася як прадмет таксама і ўва ўніяцкіх парафіяльных школах Белацоцчыны. Аднак, з пункту гледжаньня Царквы, навучаньне польской мове ў гэтых школах не было дастатковое для рэлігійнага выхаваньня вучняў і асабліва для іх падрыхтоўкі да ўдзелу ў набажэнствах, якія адбываліся на царкоўнаславянской мове. Адсюль вынікала неабходнасць навучаньня царкоўнаславянской мовы, якая ў царкоўнай сферы спаўняла падобную ролю, як польская мова ў рыма-каталіцкіх школах²². Такім чынам, уніяцкія парафіяльныя школы Белацоцкай вобласці мелі ў пэўным сэнсе дзявоюмоўны характар, съведчаньнем чаго ёсьць спамянутая справа здзяйсненіе візытатара А.Ю. Лявіцкага, якая зъмяшчае наступную звестку:

...w drugiej szkyice pry ruskiej cerkwi uczN sik dzieci czytaj i pisaj po polsku i po siowiacsru (падкрэсленыне аўтара. — Ю.Т.) oraz poczNetkyw arytmetryki, a nauczycielem jest cerkiewny kantor (пеўчы. — Ю.Т.). Pleban x. Sosnowski daje sam naukk religii i ogrodnictwa praktycznego w ogrodzie swoim.

Пытаньне мовы навучаньня ў школах этнічна неаднароднай Белацоцкай вобласці было абумоўлена шэрагам фактараў, сярод якіх найбольшае значэнне мелі арганізацыйны ўзровень школаў, іх царкоўная прыналежнасць і, нарэшце, родная мова іх навучэнцаў. Нягледзячы на знаходжанье ў складзе Расейскай імперыі, польская мова на пачатку XIX ст. захоўвала вялікае значэнне ў працэсе навучаньня ў школах усёй Віленскай школьнай акругі, у тым ліку і на Белацоцчыне. На гэтай мове вяліся заняткі ня толькі ў Віленскім універсітэце, але і ў большасці сярэдніх сьвецкіх і рыма-каталіцкіх манастырскіх навучальных установаў, між іншым, у Белацоцкай гімназіі і павятовых вучэльнях у Белацоку і Драгічыні. Па-польску вялося навучаньне таксама ў рыма-каталіцкіх парафіяльных школах.

Беларуская мова, якая да канца XVI ст. была афіцыйнай мовай на Падляшшы, пасъля яго далучэнья да Польшчы (1569 г.) хутка страчвала сваё значэнне ў публічным жыцці гэтага раёну. Яшчэ да 1591 г. гарадзкія кнігі ў Бельску пісаліся “па-руську”, на працягу наступных пятнаццаці гадоў — “па-руську” і па-польску, а ад 1606 г. — толькі па-польску²³. Такім чынам, на Бельшчыне польская мова выціснула ў афіцыйнай сферы беларускую мову амаль на цэлае стагодзьдзе раней, чым у Вялікім Княстве Літоўскім (1697 г.). У разгляданы намі перыяд — у першыя дзесяцігодзьдзі XIX ст. — яна была мовай сялянства, дробнапамеснай шляхты і бяднейшага мяшчанства. Публічнае значэнне беларуская мова яшчэ захоўвала ў вялікай меры ў дзеянасці Грэка-уніяцкай царквы.

Ужываньне беларускай мовы, ці, дакладней, — яе мясцовых гаворак, у царкоўнай сферы было істотным фактам, які абумоўліваў яе прымянењне і ў царкоўных школах. Як паказваюць гістарычныя крыніцы²⁴, яна выкарыстоўвалася ў пэўнай ступені нават у сярэдніх Грэка-уніяцкай царкве на царкоўнаславянской мове адпраўляліся ўся літургія і ўсе трабы. Жывая мова народу выкарыстоўвалася ў казанях і навучаньні, пра што аўтар піша далей. — A.C.

²² Jabionowski A. Polska XVI wieku. T. 6. Warszawa, 1910. Сзкњз III. S. 226.

школах базылянскага ордэну, у якіх асноўны кантынгент вучня ў складалі дзецы беларускай дробнапамеснай шляхты, духовенства і мяшчан. Ужываньне беларускай мовы ва ўніяцкіх парафіяльных школах было яшчэ больш пашырана, чым у базылянскіх школах вышэйшага тыпу. Вядома, яна не была спэцыяльным прадметам навучаньня, але мовай камунікацыйнай, зразумелай для вучня ў. Дарэчы, інакш і быць не магло: цяжка ўявіць, што сялянскія дзецы ў Даших ці Кузаве паўтара стагодзьдзя таму назад ведалі польскую мову лепш, чым цяпер.

Якія былі агульныя вынікі асьветнага руху на Беластрочыне ў 20-я гады XIX ст.? Каштоўным, хаяц няпоўным паказчыкам тут могуць паслужыць статыстычныя дадзеныя, якія прыводзіць Лявіцкі ў названай справараздачы (гл. табліцу 2).

З прыведзенай табліцы вынікае, што ва ўсіх 23 пералічаных школах навучалася ў 1820 г. 1118 вучня ў. Гэтыя лічбы ў параўнанні з сучасным станам асьветы могуць здавацца вельмі малыя. Аднак у той час быў гэта ўзоровень, не сустраканы ніколі раней у гісторыі народнай асьветы на Беластрочыне. Для параўнаньня варта дадаць, што ў той самы час ува ўсіх школах Віленскай школьнай акругі навучалася 21 174 вучні, а ўва ўсёй Расейскай імпэрыі — 61 918 вучня²⁵.

Пры гэтым трэба падкрэсціць, што ў справараздачу Лявіцкага не былі ўключаны школы, якія маглі ў той самы час існаваць у парафіях Крынкі, Мастаўляны, Ялоўка, Старое Ляўкова, Белавежа, Дубіны, Рагачы, Мілейчыцы і іншых, якія не ўваходзілі ў склад Беластроцкай вобласці. Акрамя гэтага, упамянутыя звесткі хутчэй не ахопліваюць усіх школаў у самай Беластроцкай вобласці. Ужо ў справараздачы новага візитатара Твардоўскага за 1821 г.

Табліца 2. Колькасць вучня ў школах Беластроцкай вобласці ў 1820 г.

Школа	Вучня ў
1. Беластроцкая гімназія	138
2. Беластроцкая павят. школа	285
3. Драгічынская павят. школа	100
4. Беласт. жаночы пансіён	14
Парафіяльныя школы^a	
5. Беласток (рк)	15
6. Беласток (лют)	10
7. Бельск (?)	64
8. Васількоў (рк)	11
9. Гонёндз (рк)	57
10. Даши (ун)	28
11. Дабрывада (ун)	21
12. Заблудаў (рк)	35
13. Кляшчэлі (рк)	79
14. Кляшчэлі (ун)	6
15. Кнышын (рк)	16
16. Кузава (ун)	30
17. Мельнік (?)	15
18. Сухавольцы (ун)	20
19. Сухаволя (рк)	37
20. Сямяцічы (рк)	34
21. Ткяянінэ (рк)	35
22. Хоращ (рк)	45
23. Чаромха (ун)	23
Разам	1118

^a Парафіяльныя рыма-каталіцкія школы абазначаныя — рк, уніяцкія — ун і лютэранская — лют.

²⁴ Нарысы гісторыі народнай асьветы і педагогічнай думкі ў Беларусі. Мінск, 1968. С. 85; Stankiewin Ad. Bieiaruska mowa i łykojach Bieiarusi XVI i XVII st. Wilnia, 1928. S. 17—18; Авенариус Н.П. Дрогичин Надбужанский и его древности. СПб., 1890.

²⁵ Bielicski J. Uniwersytet Wilecski. T. I. Krakyw, 1899—1900. S. 272.

падаюцца назвы іншых школаў, як, напрыклад, гарадзкая школа ў Бельску і шэраг парафіяльных школаў — у Саколцы, Ружанастоку, Бранску і Боцьках.

Гісторыя народнай асьветы на Беласточчыне ў пачатку XIX ст. вывучана да гэтай пары вельмі недастаткова. Шматлікія цікавыя ёсць старонкі чакаюць яшчэ сваіх дасыледчыкаў. Аднак прыведзены тут факты, большасць якіх публікуеца ўпершыню, ёсць красамоўным съведчаннем таго, што *Беласточчына паўтара стагодзьдзя тату назад не была ўжо такай адсталай у галіне асьветы, як агульна мяркуеца*. Асаблівую цікавасць уяўляе дзеянасць тагачасных царкоўных школаў, як папярэднікаў сучаснага беларускага школьніцтва на Беласточчыне.

Паміж паўстаннямі

Няўдача паўстання 1831 г., мэтай якога было аднаўленне незалежнасці Польшчы, пацягнула за сабой рэпрэсіі царскіх уладаў, накіраваныя галоўным чынам супраць тых установаў, дзеянасць якіх яўна пярэчыла ўзыніклым на пачатку 30-х гадоў русіфікатарскім намерам ураду.

Съследам за закрыццём Віленскага ўніверсітэту (1832 г.) царскія ўлады прымаюць шэраг пастаноў, якія датычыць дзеянасці школаў у заходніх губэрнях²⁶. На іх падставе ліквідаваліся рыма-каталіцкія монастырскія школы, а навучанье ў парафіяльных школах дазвалялася толькі съвецкім настаўнікам (акрамя прадмету рэлігіі). Выключна важнае значэнне мела пры гэтым патрабаванье таго, каб у далейшым навучанье ў школах адбывалася толькі на расейскай мове.

У выніку гэтых мер наступаюць істотныя зьмены ў становішчы школаў Беластоцкай вобласці. Так, напрыклад, у Беластоцкай гімназіі ўводзіцца ўпершыню расейская мова навучанья. Ліквідуеца Драгічынская 4-гадовая школа ордэну піяраў, замест якой адкрываецца расейская павятовая школа. Адначасова значна зьмяншаецца рыма-каталіцкіх парафіяльных школаў.

Цікава заўважыць, што названыя распараджэнні фармальна не датычылі ўніяцкіх школаў. Тым не менш яны падзяляюць лёс рыма-каталіцкіх школаў найхутчэй з тae прычыны, што навучанье ў іх не адбывалася на расейскай мове. Такім чынам, ні карыстаньне мясцовымі няпольскімі дыялектамі, ні нават царкоўнаславянская мова не ратавала тых школаў ад закрыцця.

Іншай важнай падзеяй, якая наступіла ўва ўмовах жорсткай рэакцыі Мікалая I і вынікала непасрэдна з сыштэмы царскіх рэпрэсіяў пасля паўстання, была ліквідацыя царкоўнай уніі (1839 г.). Царскі ўрад, які яшчэ ў 20-я гады XIX ст. ставіўся абыякава да праектаў далучэння ўніятаў да Праваслаўнай царквы, пасля лістападаўскага паўстання ацэньвае ўжо гэтае мерапрыемства як важны сродак у ажыццяўленні сваёй русіфікатарскай палітыкі. Расейскі і праваслаўны дасыледчык гісторыі ўніі ў Беларусі М.Д. Ізвекаў²⁷, якога цяжка падазраваць у тэндэнцыйнасці, піша наконт гэтага наступнае: “Правительство видело в этом воссоединении вернейшее средство к восстановлению в них (г.зн. у беларуских губэрнях. — Ю.Т.) почти совсем утраченного ими русского облика”²⁸.

У Беластоцкай вобласці ліквідацыя уніі выклікала значныя хваляваныні сярод насельніцтва, абвастраючы яшчэ больш грамадzkія супяречнасці ў гэтым раёне. Значная частка ўніяцкага духавенства Беласточчыны шукала ў цара (!) абароны перад перасыледаваннем іх веры²⁹. Адначасова пашыраліся пратэсты сярод сялянства таіх мясцовасцяў, як Чыжы, Новае Беразова, Кляшчэлі, Клейнікі і інш., і духавенства ў Драгічыне і Бранску звярталася ў паліцию з просьбай

²⁶ Studnicki Wi. Polityka Rosyj względem szkolnictwa zaboru rosyjskiego. Krakw, 1906. S. 69—75; Smolecski Wi. Dzieje narodu polskiego. 1919. S. 511—512; История БССР. Минск, 1954. Т. I. С. 244.

²⁷ Ізвекаў Мікалай Дзымітрыевіч (1858 — ?) — расейскі пісьменнік, протаярэй, дасыледчык гісторыі

паўплываць на народ, каб ён наведваў праваслаўныя цэрквы³⁰.

Неабходна пры гэтым заўважыць, што далучэньне да праваслаўя яшчэ больш пагоршыла цяжкае эканамічна становішча беларускага прыгоннага сялянства, усклаўшы на яго плечы яшчэ адну павіннасць. Як съведчыць іншы расейскі дасьледчык уніі на беларускіх землях Р.Я. Кіпрыяновіч³¹,

на барщиннага крестьяніна наложыли обязаннасць нести новую барщину в пользу духовенства, непонятную народу до времени воскоедынення с праваславной церковью: его заставляли обрабатывать священніцкія землі, давати причту дом, хлеб, топливо, строить церкви. Духовенство, утратив то, что получало во времена уніі от щедрот помешчика, обратилося теперь к народу и стало вынуждать плату за требы с прихожан³².

Рост сацыяльнага, рэлігійнага і нацыянальнага прыгнёту вельмі адмоўна адбіўся на стане народнай асьветы на Беласточчыне. Урадавыя ўказыньні аб адкрыцці расейскіх школаў у канкрэтных умовах Беластоцкай вобласці амаль не маглі быць выкананыя, таму што, па-першае, няшмат было ў той час настаўнікаў, якія маглі весці науку на мала тады яшчэ вядомай для іх расейскай мове; па-другое, у палітычных і сацыяльных умовах, якія характарызаваліся ростам царскіх рэпрэсіяў, ні настаўнікаў, ні насельніцтва не прыцягвала прапанаваная царызмам расейская школа. Не існавалі таксама магчымасці арганізаціі гэтыя школы, выкарыстоўваючы настаўнікаў зь вялікарускіх губэрняў, дзе не хапала іх нават для ўласных школаў.

У выніку упамянутых умоў, школьнай справа на Беласточчыне перажывала аж да Студзеньскага паўстаннія глыбокі застой. Яшчэ ў 1857 г. ува ўсіх школах Беластоцкага, Бельскага і Сакольскага паветаў навучалася менш моладзі, чым у 1820 г. — у час кураторы Чартарыйскага. Пэўнае павелічэнье колькасці вучняў у 1860 г. наступіла ў выніку арганізацыі дзяржавных дзяржаўных школаў — Пісарска-егерскай вучэльні ў Саколцы, дырэкторам якой быў вядомы арганізатар Студзеньскага паўстаннія В. Урублеўскі³³, а таксама Інстытуту шляхетных дзяўчат у Беластоку. Асабліва выразным заняпадам вылучалася народная асьвета. Яшчэ напярэдадні Студзеньскага паўстаннія колькасць вучняў у парафіяльных школах і школах, арганізаваных міністэрствам дзяржаўных маёмасцяў, не перавышала ўзроўню 1820 г. (гл. табліцу 3).

Такім чынам, паліцэйска-адміністрацыйныя мэтады, якія прымняліся царызмам у пэрыяд паміж Лістападаўскім і Студзеньскім паўстанніямі, не давалі пакуль што спадзіваных вынікаў. Заняпад народнай асьветы сур'ёзна стрымліваў пашырэнне расейскай пісьменнасці сярод насельніцтва Беласточчыны, а мэханічна праведзеная ліквідацыя Уніі стварыла толькі фармальнае праваслаўе, якое яшчэ праз некалькі дзесяцігодзінь не змагло стаць апорай царызму ў яго русіфікатарскай дзейнасці.

Новае становішча не азначала, аднак, ідэйнай пустаты. У каталіцкіх асяроддзіях Праваслаўнай царквы і царкоўнай уніі на тэрыторыі Беларусі. — *A.P.*

²⁸ Извеков Н.Д. Исторический очерк состояния Православной церкви в Литовской епархии (1839—1899). Москва, 1899. С. 280.

²⁹ Кіпрыяновіч Г.Я. Жызнь И. Семашкі... С. 122.

³⁰ Тамсама, с. 122—126, 238 і 289.

³¹ Кіпрыяновіч Рыгор Якаўлевіч (1846—?) — расейскі духоўны пісьменнік, дасьледчык царкоўнай гісторыі на тэрыторыі Беларусі. — *A.P.*

³² Тамсама, с. 280—281.

³³ Урублеўскі Валер (1836—1908) — адзін з кіраўнікоў паўстаннія 1863—1864 г. у Беларусі, паплечнік Каствуя Каліноўскага. Пасля падаўлення паўстаннія эміграваў у Францыю, быў генэралам Парыскай камуні.

³⁴ Аўтар, відавочна, мае на ўвазе і спольшчаную мясцовую шляхту. — *A.C.*

Беласточчыны пашыраецца тайнае польскае навучанье, чаму выдатна дапамагала ніжэйшая мясцовая адміністрацыя, якая амаль поўнасьцю складалася з польскай шляхты³⁴.

Адначасова на руінах Уніі, асабліва ў мяшаных асяродзьдзях, паспяхова ўзрастайць уплывы Рыма—каталіцкай царквы. Аб мізэрных выніках русіфікатарскіх намаганьняў царскіх уладаў на Беласточчыне сьведчыць той факт, што на працягу цэлага паўвеку яе знаходжанья ў складзе Расейскай імперыі тут ня ўзынкла ні адна расейская кнігарня³⁵.

Дэвіз “самадзяржаё, праваслаё, народнасьць” у дзеяніні

Вынікам рэакцыі на палітыкі царызму было Студзенскае паўстаньне 1863 г. Беласточчына, падобна як і ўся Гарадзенская губэрня, была абшарам асабліва актыўнага паўстанчага руху. Тут дзеянічаў сладуны яго правадыр Кастусь Каліноўскі, адсюль разыходзіліся ў народ бунтарскія заклікі “Мужыцкай праўды”.

Назначаны царом Мікалаем I новы генэрал—губэрнатар “Паўночна—захоўнага краю” М.М. Мураёў³⁷ — галоўны рэжысэр крывавага здушэння паўстаньня — пакінуў па сабе ў народзе вечную нясладкую памяць вешальніка. Аднак ці толькі вешальнікам быў Мураёў? Зь імем Мураёва спалучаецца цалкам новы курс палітыкі царызму ў Беларусі, накіраваны на поўнае абрусеньне яе насельніцтва.

Студзенскае паўстаньне даказала, што толькі адміністрацыя—паліцэйскія меры, якія прымяняліся да гэтай пары, былі маланадзейнымі сродкамі ў палітыцы царызму. З другога боку, абаперціся на іншыя сродкі, у першую чаргу ідэйнага характару, было немагчыма, бо яны тады яшчэ амаль не існавалі.

У такіх умовах ува ўсіх беларуска—літоўскіх губэрнях пачынаецца ажыццяўленыне выпрацаванай Мураёвым цэлай систэмы мерапрыемстваў, якая праводзілася пад лёзунгам “самадзяржаё, праваслаё і народнасьці”. На месца шматлікіх польскіх буйных

Табліца 3. Колькасць школаў і вучняў у б. Беластоцкай вобласці³⁶

	1820		1857		1860	
	школаў	вучняў	школаў	вучняў	школаў	вучняў
Разам	23	1118	23	817	23	1297
у тым ліку:						
Беластоцкі павет	11	661	8	382	{ 19	{ 1100
Бельскі павет	11	420	12	402		
Сакольскі павет	1	37	3	33	4	197
у тым ліку:						
Гімназія	1	138	1	250	1	516 ^a
Павятовыя школы	2	385	1	72	1	70
Парафіяльныя школы	19	581	12	358	12	389
Сельскія ^b школы	—	—	8	120	7	132
Пансіёны для дзяўчат	1	14	1	17	1	95 ^b
Пісарска—егерская школа	—	—	—	—	1	95

^a улучна з падрыхтоўчымі клясамі

^b Міністэрства дзяржаўных маёмасцяў

^b Інстытут шляхетных дзяўчат

³⁵ Корнилов Н.И. Памяці графа Михаила Николаевича Муравьева. К истории Виленского учебного округа за 1863—1868 гг. СПб., 1898. С. 135.

³⁶ Дадзеныя за 1820 г. падаюцца за спамянутай справаздачай А.Ю. Лявіцкага, дадзеныя за 1857 і 1860 г. — паводле выдання: Бобровский П.О. Гродненская губерния. Ч. II. Приложения. Таблицы 48 і 59. СПб., 1863.

³⁷ М. Мураёў быў віленскім, гарадзенскім і ковенскім генэрал—губэрнатарам. У 1860 г. да генэрал-

землеўладальнікаў, маёмасьць якіх канфіскуеца, насаджваюцца новыя, расейскія памешчыкі. Адначасова ў ход пускаюцца казкі аб дабрадзеяствах цара, які вызваліў беларускую сялянства з прыгоннага ярма польскіх памешчыкаў.

У мураёўскай праграме дзейнасці асабліва важнае месца займала дэзынтэграцыя мясцовага насельніцтва і, у прыватнасці, распальванье антаганізмаў паміж насельніцтвам праваслаўнага і каталіцкага веравызнанняў. Дасягалася гэта шляхам беспрэцэдэнтнага перасыледу Каталіцкай царквы ў мяшаных канфесійных асяродзьдзях. Царскія ўлады ліквідавалі на тэрыторыі сёньняшніх Беластвіцкага, Бельскага, Дуброўскага, Гайнавскага, Сакольскага і Сямяціцкага паветаў 22 касцёлы, зъмяншаючы такім чынам агульную іх колькасць у гэтым раёне амаль на 40%³⁸.

Адначасова палавіна ліквідаваных на Беластвіцкіх касцёлаў была перададзена ў распараджэнне праваслаўных епархіяльных уладаў, якія ператваралі іх у цэрквы. Ня трэба, бадай, тлумачыць, якія пачуцьці выклікалі гэтую мерапрыемствы сярод каталіцкага насельніцтва. Яны з'вярталіся ня толькі супраць царскіх уладаў, але таксама супраць мясцовага, у многіх выпадках аднамоўнага, праваслаўнага насельніцтва. Няцяжка зразумець палітычныя матывы гэтых правакацыяў. Супрацьпастаўляючы абедзве канфесійныя групы насельніцтва, царскія ўлады імкнуліся паставіць праваслаўнае насельніцтва ў становішчы, у якім яно было б вымушана шукаць апоры і падтрымкі ў царызму, што выступаў у ролі абаронцы праваслаўя.

Ува ўмовах правакаваных унутраных антаганізмаў, забароны на амаль чвэрць стагодзьдзя (1863—1889) беларускага кнігадрукавання і іншых мерапрыемстваў у палітыцы абрусення царскія ўлады пачынаюць энэргічную дзейнасць у галіне асьветы. Важным аўктыўным фактарам, які садзейнічаў яе раззвіццю пасля Студзеньскага паўстання, была, несумненна, адмена прыгоннага ладу і паступовы пераход эканомікі на шлях капіталізму. Аднак ня меншае значэнне ў раззвіцці асьветы меў у той час таксама факт, што яна была адным з найбольш эфектыўных інструментau у русіфікатарскай дзейнасці царызму. Новы куратар Віленскай школьнай акругі Н.І. Карнілаў — адзін з найбольш кампэтэнтных царскіх чыноўнікаў — так характарызаваў у 1864 г. ролю і задачы расейскіх школаў:

Здешніе училища, независимо от педагогического, имеют важное политическое значение как орудия противодействия местным враждебным государству элементам и для образования народа на незыблемых началах веры и преданности к престолу и отечеству³⁹.

Задачы, якія ставіліся перад тагачасным школьніцтвам, абумовілі выключна хуткі яго рост у Гарадзенскай губэрні, абы чым съведчаць дадзеныя, прыведзеныя ў табліцы 4.

Калі ў 1856 г. ува ўсіх пачатковых і сярэдніх агульнаадукацыйных школах Гарадзенскай губэрні налічвалася толькі 3,1 тыс. вучняў, то ўжо ў 1865 г. іх колькасць узрасла да 9,3

губэрнатарства была далучана Менская губэрня, а ў 1863-м — Віцебская і Магілёўская. З гэтага часу віленскага генэрал-губэрнатора называлі галоўным начальнікам Паўночна-захоўняга краю.

³⁸ Царскія ўлады закрылі, разбурылі або ператварылі на праваслаўныя цэрквы наступныя каталіцкія касцёлы на Беластвіцкіне: у Василькове (1867 г.), Ялоўцы (1866 г.), Карапёўм Мосьце (1863 г.), Бельску (1866 г.), Нараўцы (1866 г.), Кляшчэлях (1866 г.), Ліпску (1866 г.), Ружанастоку (1866 г.), Шудзялаве (1866 г.), Сідэрцы (1850 г.), Клімаўцы (1866 г.), Карповічах (1865 г.), Драгічыне (адзін у 1831 г. і другі — у 1864 г.), Няміраве (1866 г.), Мельніку (1866 г.), Мілейчыцах (1866 г.), Вілінаве (1866 г.), Дзеткавіцах (1867 г.), Садах (1865 г.), Гранным (1866 г.) і Съледзянове (1866 г.). Гл.: Орловский Е. Судьбы православия в связи с историей латинства и унион в Гродненской губернии в XIX стол. Гродно, 1903; Catalogus ecclesiarum et cleri archidioecesis vilnensis. Wilno, 1939; Elenchus ecclesiarum et cleri dioecesis pinscensis. Picsk, 1939; Kublicki P. Bojownicy — kapiani za sprawk końcioia i ojczyzny w latach 1861—1915. Sandomierz, 1938. Czкњж II. Т. IV.

³⁹ Корнілов Н.І. Памяці графа М.Н. Мурав’ёва... С. 37.

⁴⁰ Статистыческія табліцы Российской імперіи за 1856 г. СПб., 1858; Корнілов Н.І. ...; Статистыческій

тыс., у 1872 г. — да 17,5 тыс., а ў 1882 г. дасягнула 27,7 тыс. Нягледзячы на выключна высокія тэмпі росту, дасягнутыя вынікі ўсё ж не былі задавальняючыя. Таму ў 1884 г. да школьнай справы была прыцягнута Праваслаўная царква. У кароткі час пры ўсіх праваслаўных парафіях арганізующа царкоўна-прыходзкая школы і школы граматы, якія падпарадкоўваюцца Свяшчэннаму сыноду. Факт гэты садзейнічае далейшаму хуткаму пашырэнню асьветы. Пад канец XIX ст. колькасць вучняў у пачатковых і сярэдніх агульнаадукацыйных школах Гарадзенскай губэрні складала ўжо 49,4 тыс., а ў 1910 г. дасягнула 88 тыс.

Неабходна падкрэсліць, што, зыходзячы з упамянутых ідэйных указанаўняў, царскія школьнія ўлады, як міністэрства школьнай асьветы, так і Свяшчэнныя сынод, найбольшую ўвагу звязвалі на разъвіццё народнай асьветы, у прыватнасці — на пашырэнне ў народзе расейскай пісьменнасці і ўмацаванне праваслаўнай веры, а не на ўсебаковую адукацию маладога пакаленія. Сведчыць аб гэтым выразны застой, які наглядаўся ў галіне сярэдніх школаў. Колькасць гэтых школаў, што існавалі ў Гарадзенскай губэрні ў 1872 г. (рэальная вучэльня і Інстытут шляхетных дзяўчат у Беластоку, дзіве гарадзенскія гімназіі і берасцейская прагімназія), не змянілася аж да 1904 г.

Выключна незадавальняюча становішча было таксама ў галіне т.зв. спэцыяльных школаў, сярод якіх на ўвагу заслугоўваюць арганізаваныя ў 1876 г. настаўніцкая сэмінары ў Свіслачы, створаная ў 1887 г. двухклясная царкоўна-настаўніцкая школа ў Трасыцянцы Бельскага пав., санітарная і рамесная школы ў Горадні і праваслаўная духоўная сэмінары ў Жыровічах.

Хуткае разъвіццё асьветы ў Гарадзенскай губэрні пасля Студзеньскага паўстання не было, зразумела, нейкім выключэннем. Значнае яе разъвіццё наглядалася таксама ўва ўсёй Расеі, што паказваюць дадзеныя ў табліцы 5.

Як сведчыць гэтыя дадзеныя, у перыяд 1856—1910 г. ува ўсіх 50 губэрнях эўрапейскай часткі Расеі колькасць вучняў у пачатковых і сярэдніх агульнаадукацыйных школах павялічылася ў 12 разоў, у пяці губэрнях “Паўночна-захадняга краю” яна ўзрасла ў 26 разоў, а ў Гарадзенскай губэрні — у 29 разоў. Такім чынам, асьвета на Гарадзенчыне разъвівалася ў шмат хутчэйшим тэмпе ў параўнанні як з беларускімі губэрнямі, так і з эўрапейскай Расеяй у цэлым.

Яшчэ хутчэй разъвівалася асьвета ў заходніяй частцы Гарадзенскай губэрні — на тэрыто-

Таблица 4. Разъвіццё агульнаадукацыйнай асьветы ў Гарадзенскай губ.⁴⁰

Год	Разам ^a		У тым ліку школы			
			сярэднія		пачатковыя	
	школаў	вучняў	школаў	вучняў	школаў	вучняў
1856	90	3082	—	—	—	—
1865	230	9301	2	342	228	8959
1872	454	17482	5	1005	449	16477
1883	554	27754	5	1409	549	26345
1886	795	35259	5	1202	790	34057
1896	1280	49420	5	1355	1275	48065
1905	1684	84821	7	2791	1677	82030
1910	1477	88599	25	6674	1452	81925 ^b

^a без габрэйскіх канфесійных школаў

^b бяз вучняў 8 прыватных школаў

временник Российской империи. Серия II. Вып. 16 і серия III. Вып. 8. СПб., 1879 і 1886; Статистика Российской империи. Вып. 10. СПб., 1890 і Ежегодник России 1906 і 1911 г.

⁴¹ Таксама.

⁴² Памятная книжка Виленского учебного округа за 1874 год. Вильна, 1874; Гродненский православно-

рыі сёньняшніяй Беласточчыны, аб чым съведчыць рост школьнай сеткі ў гэтым раёне (гл. табліцу 6).

Калі ў 1850 г. у пералічаных паветах Беласточчыны існавала толькі 13 пачатковых школаў, то ўжо ў 1865 г. іх колькасць узрасла да 53, у 1872 г. — да 63, а ў канцы XIX ст. павялічылася да 387, дасягаючы такім чынам прыблізна 2/3 сучаснай сеткі школаў на гэтай самай тэрыторыі.

Выключна хуткае разъвіцьцё асьветы на Беласточчыне пасля Студзенскага паўстання

Табліца 5. Колькасць вучняў у пачатковых і сярэдніх агульнаадукацыйных школах⁴¹ (у тысячах)

	1856	1872	1883	1905	1910
Эўрапейская Расея ^a	432,9	967,2	1809,6	4554,6	5380,5
у тым ліку:					
Беларускія губэрні ^b	17,8	71,4	89,9	367,8	471,5
у тым ліку:					
Гарадзенская губэрня	3,1	17,6	27,9	84,8	88,6

^a 50 эўрапейскіх губэрняў; безь нехрысьціянскіх канфесійных школаў (мусульманскіх і габрэйскіх)

^b Віленская, Віцебская, Гарадзенская, Менская і Магілёўская

было, акрамя спамянутых ужо агульных прычын, вынікам пэўных мясцовых асаблівасцяў. Сярод іх істотнае значэнне меў рост прадукцыйных сілаў у гэтым раёне, у прыватнасці — хуткае разъвіцьцё тэкстыльнай і іншых галін прамысловасці. Іншым важным фактам было таксама палітычнае становішча Беласточчыны. Як вядома, яна была прыгранічным раёнам, найдалей на захад высунутым кавалачкам зямлі вялікай імпэрыі. Гэта акалічнасць абудзіла ў немалой меры зацікаўленасць царскіх уладаў у абрусењні і ляяльнасці мясцовага насельніцтва.

Разъвіцьцё народнай асьветы на Беласточчыне адыграла вырашальную ролю ў *пашырэнні пісьменнасці* сярод яе насельніцтва. Як паказваюць афіцыйныя дадзеныя⁴³, у 1897 г. узровень

Табліца 6. Развіцьцё школьнай сеткі на Беласточчыне⁴²

Паветы	1850	1860	1865	1872	1897
Беластоцкі	1	3	11	16	85
Бельскі	2	2	13	14	84
Гайнаўскі	4	5	10	11	84
Дуброўскі	2	2	3	3	12
Сакольскі	1	1	6	9	40
Сямяціцкі	3	5	10	10	82
Разам ^a	13	18	53	63	337

^a без габрэйскіх канфесійных школаў і дзівюх сярэдніх школаў у Беластоку

пісьменнасці насельніцтва Гарадзенскай губэрні дасягнуў 38% усіх яе жыхароў (ня лічачы дзяцей да 9—гадовага ўзросту). Гэта быў ніzkі паказчык у параўнанні з сучаснымі станамі пісьменнасці насельніцтва. Цікавейшым, аднак, ёсьць іншае параўнанне. У канцы XIX ст. узровень пісьменнасці ў Гарадзенскай губэрні быў адным з найвышэйшых у цэлай эўрапейскай Расеі, саступаючы толькі сямі губэрням — Пецярбурскай, Маскоўскай, Курляндзкай, Эстляндзкай, Ліфляндзкай, Ковенскай і Яраслаўскай. У гэтым пляне Гарадзенская губэрня значна перавышала сярэдні ўзровень пісьменнасці насельніцтва як у цэлай эўрапейскай частцы Расеі (30%), так і ў пяці губэрнях “Паўночна-захонднага краю” (31%).

Асабліва высокі ўзровень пісьменнасці насельніцтва наглядаўся ў той час на Беласточчыне — церковный календарь или православие в Брестско-Гродненской земле в конце 19 века Епископа Иосифа. Воронеж, 1899. Изд. 2-е. Т. I и II.

⁴³ Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. Т. 4, 5, 11, 22 и 23; Ежегодник России 1912 г.

не. Калі ва ўсёй Гарадзенскай губэрні ён складаў 38%, то ў трох яе заходніх паветах — Беластоцкім, Бельскім і Сакольскім — дасягнуў 47%. Зразумела, гэтыя дадзеныя не былі канчатковым паказчыкам пісьменнасці царскага пэрыяду. Як вядома, пасля 1897 г. тут аж да першай сусьеветнай вайны наглядалася далейшае хуткае разъвіццё асьветы. У 1910 г. колькасць вучняў у пачатковых школах Гарадзенскай губэрні перавышала 81,9 тыс., узрастаючы на 70% у параўнанні з 1896 г. Яшчэ хутчэй разъвівалася ў той час сярэдняе школьніцтва. У 1910 г. тут ужо было 25 сярэдніх агульнаадукатыўных школаў з 6,7 тыс. вучнямі, а ў 1911 г. колькасць вучняў у гэтых школах дасягнула ўжо 9,1 тыс. Усё гэта садзеяйчала далейшаму росту пісьменнасці насельніцтва. Можна прыніць, што напярэдадні першай сусьеветнай вайны ўзровень пісьменнасці на Беласточчыне складаў каля 60%.

Цікава адзначыць, што расейскае школьніцтва на Беласточчыне карысталася далёка не аднолькавым зацікаўленнем сярод паасобных канфесійных групай насельніцтва. Хуткае яго разъвіццё ў пэрыяд 1863—1914 г. было звязана галоўным чынам з пашырэннем школаў у праваслаўных асяродзьдзях. Ва ўмовах адсутнасці закону аб абавязковым усеагульным навучаньні вынікі гэтыя дасягаліся ў значнай меры шляхам арганізаторскай дзейнасці праваслаўнага духавенства. Адначасова стаўленне каталіцкага насельніцтва да расейскіх школаў, асабліва царкоўна-парафіяльных, было адмоўнае, што было вынікам дзейнасці каталіцкага духавенства, якое бачыла ў іх пагрозу аправаслаўлення маладога пакалення. Цікавыя дадзеныя ў гэтай справе прыводзіць І. Карчынскі⁴⁴, съцвярджаючы, што ў Гарадзенскай губэрні на пачатку XX ст. у школах вучылася каля 50% усіх праваслаўных дзяцей у школьнім узроście, тады як у выпадку моладзі каталіцкага веравызнаньня ўздел гэты не перавышаў нават 14%⁴⁵.

У такіх умовах у каталіцкіх асяродзьдзях Беласточчыны пашыралася тайнае навучаньне на польскай мове, якое таксама ўплывала на рост пісьменнасці насельніцтва. Аб гэтым сведчыць факт, што — як паказвае спамянуты царскі перапіс насельніцтва — у канцы XIX ст. узровень пісьменнасці каталіцкага насельніцтва Беласточчыны быў не ніжэйшы, чым яе жыхароў праваслаўнага веравызнаньня.

Школы царскага пэрыяду часта крытыкуюцца за іх канфесійную абмежаванасць і ніzkі ўзровень навучаньня. Сапраўды, яны давалі вучням вельмі скупыя веды. У царкоўна-парафіяльных аднаклясных школах вывучаўся толькі наступныя прадметы: рэлігія, царкоўныя спевы, чытанье і пісанье па-расейску, чытанье царкоўнаславянскіх тэкстаў і пачаткі арытмэтыкі, а ў дзвіюхклясных школах выкладаліся яшчэ гісторыя Рasei і Праваслаўнай царквы⁴⁶. Падобную праграму мелі таксама школы міністэрства народнай асьветы. Яшчэ ніжэйшы ўзровень мелі т.зв. школы граматы, якія ў нямногім толькі нагадвалі сучасныя школы.

Ацэньваючы вынікі дзейнасці расейскіх школаў перад першай сусьеветнай вайной, трэба мець на ўвазе ня толькі параўнаньне з узроўнем навучаньня і праграмай сучасных школаў, але і тыя канкрэтныя задачы, якія ставіліся перад імі — задачы перавыхаваньня мясцовага насельніцтва ў духу мураўёўскіх запаветаў. Ці справіліся яны з гэтымі задачамі на Беласточчыне і ў якой меры? Якія былі вынікі царскай адукатыўнай систэмы ў гэтым раёне?

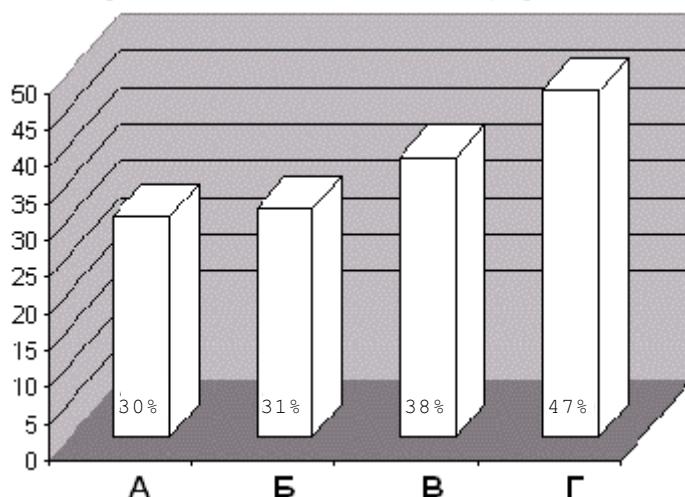
Адным з найбольш дадатных вынікаў дзейнасці школаў у пэрыяд 1863—1914 г. быў факт, што незалежна ад сваёй ідэйнай накіраванасці яны ўмацавалі шматгадовыя традыціі і навыкі насельніцтва Беласточчыны ў галіне асьветы наогул. Гэта знайшло сваё выражэнне,

⁴⁴ Карчынскі Іван (1864 — ?) — рэлігійны і грамадзка-палітычны дзяяч, гарадзенскі праваслаўны сьвятар, адзін з заснавальнікаў і старшыня Гарадзенскага царкоўна-археалагічнага камітэту. Пасля рэвалюцыі 1917 г. супрацоўнічаў зь беларускім нацыянальным рухам у Горадні, уваходзіў у склад гарадзенскага Беларускага нацыянальнага камітэту. — А.П.

⁴⁵ Гродненские епархиальные ведомости 1902 г. № 2. Корчинский И. Столетие Гродненской губернии.

⁴⁶ Константинов Н.А., Струминский В.Я. Очерки по истории начального образования в России. Москва, 1953.

Узровень пісьменнасці насељніцтва (у працэнтах)

A — Эўрапейская Расея
 Б — Беларускія губэрні
 В — Гарадзенская губэрня
 Г — Беластоцкі, Бельскі і Сакольскі паветы

між іншым, у збудаваньні шматлікіх школьніх будынкаў, асабліва ў праваслаўных асяродзьдзях. Несумненна, важным вынікам разьвіцця народнай асьветы быў значны прагрэс у павышэнні ўзроўню пісьменнасці, што садзейнічала пашырэнню расейскай культуры сярод насељніцтва.

Адначасова, у выніку свайго русіфікатарскага харктару, царская асьветная систэма ўплывала адмоўна на разьвіццё нацыянальнай съядомасці сярод беларускага насељніцтва Беласточчыны. Яна прышчэпляла маладому пакаленню ніглісцкія ці нават пагардлівыя адносіны да сваёй мінуўшчыны, мовы і культуры. Асьветная систэма царызму, якая дзейнічала ў атмасфэры правакаваных канфэсійных антаганізмаў, садзейнічала шляхам натуральнай рэакцыі нарастанню польскай самасъядомасці сярод пераважнай часткі каталіцкага насељніцтва Сакольскага, Дуброўскага і часткова Беластоцкага паветаў, дарма што карысталася яно беларускай мовай.

Усе гэтыя фактары, пакінутыя ў спадчыну царызмам, адыгралі істотную ролю ў разьвіцці беларускага нацыянальнага школьніцтва на Беласточчыне ў ХХ ст.

Першыя беларускія школы

У жніўні 1914 г. началася першая сусветная вайна, а праз год — адступленне расейскіх войскаў з заходніх губэрніяў царскай імперыі. Наступіў пэрыяд нямецкай акупацыі, які на Беласточчыне працягваўся да палаўні лютага 1919 г. Менавіта з гэтым пэрыядам звязаны пачатак гісторыі сучаснай беларускай школы.

Як вядома, у мовах Расейскай імперыі дзейнасць беларускіх школаў не дазвалялася. Царызм не прызнаваў нават факту існавання беларускай і ўкраінскай нацыяй, зыходзячы з таго, што яны ёсьць толькі плямёнамі аднаго расейскага народа. Рэвалюцыя 1905 г., якая вымусіла царызм пайсьці на пэўныя саступкі ў далейшай нацыянальнай і канфесійнай

⁴⁷ Канчэр Е.С. Белорусский вопрос. Петроград, 1919. С. 7. — Ю.Т.

Гэта не было апошнія слова. У 1915 г. пытанье аб беларускай мове навучання абмяркоўвалася на

палітыцы, не зъмяніла яго стаўленьня да пытаньня беларускай школы. Апошніе слова ў гэтай справе было выказаныа Дзяржайной думай у 1911 г., якая рашуча адхіліла праект закону аб свабодзе навучаньня ў школах на беларускай мове⁴⁷.

Стаўленьне нямецкіх акупацийных уладаў да беларускага школьніцтва не было выніяткам у іх агульнай школьнай палітыцы на акупаваных тэрыторыях былой Расейскай імперыі. Ужо 27 кастрычніка 1915 г. кайзэрская Віленская губэрская управа абвясціла распараджэнне аб забароне навучаньня ў школах на расейскай мове⁴⁸. Сыледам за ім наступілі ўказаныні аб tym, што мовай навучаньня ў школах павінна быць родная мова насељніцтва⁴⁹.

Згодна з гэтымі распараджэннямі, на акупаваных немцамі тэрыторыях дзейнічалі літоўскія, латыскія, польскія, беларускія, украінскія і габрэйскія школы. Восеньню 1916 г. была арганізавана ў Сьвіслачы дзяржайная Беларуская настаўніцкая сэмінарыя⁵⁰, дзе вучылася пэўная колькасць настаўнікаў з суседніх Беласточчыны. У гэтым самым годзе ў Вільні пачалі дзейнічаць пастаянныя настаўніцкія курсы⁵¹. Узынікаюць дзяўце беларускія гімназіі — у Вільні і Будславе Вялейскага павету — і некалькі сот народных школаў⁵².

Вярхоўным кіраўнічым органам у галіне асьветы на акупаванай тэрыторыі была т.зв. Управа культуры пры нямецкім галоўным камандаваньні на ўсходзе. Кіраўніцтва і нагляд за дзейнасцю школаў у паасобных паветах выконвалі начальнікі павятовых управаў, якім падпарадкоўваліся школьнікі інспектары. Кожнае адкрыццё і закрыццё школы патрабавала згоды павятовых уладаў. Цікава падкрэсліць, што на акупаваных тэрыторыях не існавалі распараджэнні аб абавязковым усеагульным навучаньні, з чаго вынікае, што дзейнасць школаў у той час была несумненным вынікам зацікаўленасці насељніцтва⁵³.

Асноўным фактам, які ў разгляданы перыяд абумоўліваў разъвіццё беларускіх школаў на Беласточчыне, была масавая эвакуацыя насељніцтва ў глыб Ресей. Калі напярэдадні першай сусветнай вайны колькасць насељніцтва Беластоцкага, Бельскага і Сакольскага паветаў складала каля 600 тыс. чалавек, то на пачатку нямецкай акупациі яно зъменшылася да 305 тыс. Такім чынам, амаль палавіна насељніцтва Беласточчыны пакінула⁵⁴ свае родныя мястэціны, пачынаючы шматгадовыя вандраваньні па прасторах Ресей.

Асабліва значна зъменшылася ў той час колькасць праваслаўнага насељніцтва Беласточчыны. Калі напярэдадні вайны ў спамянутых трох паветах пражывала 139,5 тыс. чалавек праваслаўнага веравызнаньня (бяз войска і расейскіх чыноўнікаў, якія часова знаходзіліся на Беласточчыне), то летам 1919 г. яго колькасць складала толькі 53,7 тыс., г.з.н. на 62% менш, чым да вайны⁵⁵.

Примаючы пад увагу, што да лета 1919 г. частка гэтага насељніцтва ўжо вярнулася на звяздзе куратараў навучальных акругаў. У прыватнасці, міністар асьветы заявіў на ім, што беларусы маюць права вучыцца рэлігіі на сваёй мове (гл. арт. А. Луцкевіча “Першы крок” у “Нашай Ніве” за 19.03.1915 г.). — A.C.

⁴⁸ Hirschberg A. Zarys historyczno-statystyczny szkolnictwa na ziemiach pułnocno-wschodnich (1913—1929). Wilno, 1932. S. 4.

⁴⁹ Das Land Ober Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungsgebieten Kurland, Litauen und Bialystok-Grodno. Stuttgart und Berlin, 1917. S. 376.

⁵⁰ Сьвіслацкая сэмінарыя працавала па прынцыпе курсаў: першы набор вучыўся 3 месяцы, наступныя — па 6 месяцаў. З 15 кастрычніка 1916 г. па 15 лістапада 1918 г. было падрыхтавана 144 настаўнікі (гл.: Siemakowicz M. Polityka wiadz rosyjskich, niemieckich i polskich wobec szkolnictwa białoruskiego w latach 1903—1922 // Białoruskie Zeszyty Historyczne. 1997. № 7.). — A.C.

⁵¹ 6-тыднёвая вечаровыя настаўніцкія курсы пачалі працаваць у Вільні 15 сіністры 1915 г. — A.C.

⁵² Maursberg St. Szkołnictwo powszechnie dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918—1939. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1968. S. 104; Deruga Aleksy. Z dziejów sprawy białoruskiej w latach 1917—1918 // Przegląd Historyczny. 1968. Zeszyt 4. — I.O.T.

Думаецца, найбольш дакладнаю інфармацыяй аб колькасці беларускіх школаў на тэрыторыі, акупаванай немцамі ў 1915 г., валодаў А. Луцкевіч. У артыкуле “Аб беларускую гімназію” (Номан. 15.02.1918) ён

радзіму, можна ацэньваць, што на пачатку нямецкай акупацыі на Беласточчыне засталося ня больш за 30% даваенай колькасці мясцовага праваслаўнага насельніцтва.

У тых умовах колькасць школаў на Беласточчыне, як польскіх, так і беларускіх, не магла быць значнай. На жаль, не захаваліся ні ў літаратуры, ні ў даступных архівах падрабязныя дадзеныя аб іх разъмяшчэнні ў паасобных вёсках. Такім чынам, толькі на падставе съведчання старых настаўнікаў і насельніцтва аўтар змог устанавіць, што ў гады першай сусветнай вайны беларускія народныя школы існавалі, між іншым, у Крынках Сакольскага пав., у Студзянках Беластроцкага пав. (настаўнічала Вера Рожска), у Старым Ляўкове, Навасадах, Тынівічах, Грабаўцы (настаўнічала Вера Матэйчук) і ў Моры Гайнайскага пав. Гэтыя фрагментарныя звесткі дазваляюць меркаваць, што беларускія школы існавалі таксама і ў іншых мясцовасцях Беласточчыны.

Першыя беларускія народныя школы на Беласточчыне, якія ўзыніклі ў 1916 г., існавалі вельмі кароткі час, прыкладна трох—четыры гады. Іх становішча, напэуна, не было лёгкае. У той час толькі пачыналася падрыхтоўка настаўніцкіх кадраў і падручнікаў для беларускіх школаў. Тым ня менш сам факт існавання гэтых школаў адыграў немалую ролю ў гісторыі

Таблица 7. Колькасць насельніцтва Беласточчыны⁵⁵ (у тысячах)

Паветы	На пачатак 1912	У I палавіне 1916	Зъмяншэнне насельніцтва
Беластроцкі ^a	254,1	140,4	45%
Бельскі	206,7	86,1	58%
Сакольскі	132,4	78,7	41%
Разам	593,2	305,2	49%

^a улучна з горадам Беластроцкам

нацыянальнай асьветы. Беларуское насельніцтва Беласточчыны ўпершыню пераканалася, што прыдатнасць роднай мовы не абліжаўаеца толькі сялянскай хатай, што на ёй могуць паспяхова адбывацца заняткі ў школе.

Барацьба за родную школу

Заканчэнне сусветнай вайны стварыла ўмовы для далейшага разъвіцця народнай асьветы на Беласточчыне. Важнае значэнне ў гэтыя справе меў выдадзены ў 1919 г. дэкрэт польскага ўраду аб усеагульным навучанні. Такім чынам, пачатковая асьвета ў гэтым раёне ўпершыню набывала характар закону і абавязвала ўсю моладзь ва ўзросце 7—13 гадоў незалежна ад нацыянальнасці і веравызнання.

пісаў, што неўзабаве лік народных школаў “дойдзе паўтара сотні”, а вучняў у іх будзе каля 6000 чалавек. У артыкуле “Вільня, 13 жніўня 1918 г.” (Noman. 13.08.1918) ён пісаў, што “беларускія народныя школы дайшлі ў нас даволі вялікай цыфры — 150”. У брашуры “Польская акупацыя ў Беларусі” (1920) і артыкуле “Дзесяцілецце Беларускіх школы” (Жыцьцё Беларуса. 1925. 12 лістапада) А. Луцкевіч адзначаў, што ў Віленшчыне і Гарадзеншчыне ў пэрыяд нямецкай акупацыі было закладзена 153 школы. Гэта лічба названая і ў зборніку “Наша Ніва” (Вільня, 1920. С. 48). — A.C.

⁵³ Das Land Ober Ost... S. 375—376.

⁵⁴ Аўтар аблінае тут пытаныне аб характары эвакуацыі беларускага насельніцтва Беласточчыны ды іншых заходніх беларускіх земляў. У значнай меры яно было прымусовым. — A.C.

⁵⁵ Ibidem. S. 432; Ежегодник России 1912 г.

⁵⁶ AAN. Zespyi MWRIOP, Sygn. 998. List biskupa grodzieckiego № 688 z 27.11.1919 r. oraz sprawozdanie z konferencji w Bielimstoku, Bielsku i Sokolice z 27—30.01.1920 r. W sprawie organizacji parafii prawosławnych.

⁵⁷ Miesięcznik Statyst. GUS. 1922. T.5. Zeszyt 12; Falski M. Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w 1925/26 r.; GUS. Statystyka szkolnictwa 1930/31—1937/38.

Нягледзячы на шматлікія матэрыяльныя і арганізацыйныя недахопы, якія выступалі ў перыяд пасъляваенай адбудовы: недастатковая колькасць школьніх памяшканьняў, падручнікаў і кваліфікаваных настаўніцкіх кадраў, — народная асьвета на Беласточчыне ўва ўмовах буржуазнай Польшчы праяўляла хуткае разъвіццё, абы чым съведчаць наступныя дадзеныя:

Ужо ў 1925/26 г., калі закончылася рэпатрыяцыя эвакуаванага ў Рассею мясцовага насельніцтва, у Беластроцкім, Бельскім і Сакольскім паветах было 546 пачатковых школаў, у якіх навучалася 50,2 тыс. вучняў. Такім чынам, ужо ў першыя пасъляваенныя гады колькасць школаў і вучняў на Беласточчыне значна перавышала іх узровень, дасягнуты ў апошнія гады царскага рэжыму. Хуткае разъвіццё народнай асьветы наглядалася тут да канца міжваеннага перыяду. Паводле апошніх даваенных дадзеных, у 1937/38 г. колькасць вучняў у пачатковых школах Беласточчыны дасягнула 85,3 тыс., перавышаючы на 70% узровень 1925/26 г. У гэты самы перыяд колькасць вучняў у Бельскім павеце ўзрасла ў 2,2 разы, у Сакольскім — на 50%, у Беластроцкім — на 34% і ў горадзе Беластроку — на 80%.

Цяжкае эканамічнае і сацыяльнае становішча, асабліва сельскага насельніцтва, было асноўным фактам, які стаяў на перашкодзе поўнага ажыццяўлення закону аб усеагульным навучаньні. Тым не менш і ў гэтай галіне наступліў у міжваенны перыяд прыкметны прагрэс. Калі на пачатку XX ст. колькасць вучняў у школах не перавышала 2/3 агульнай колькасці моладзі ў школьнім узросці, то ўжо ў 1925/26 г. яна складала 83%, а напярэдадні другой сусьветнай вайны дасягнула амаль 90%⁵⁸. Немалыя посьпехі былі дасягнутыя таксама ў галіне школьнага будаўніцтва. Калі ў 1925/26 г. толькі 25% пачатковых школаў Беластроцкага, Бельскага і Сакольскага паветаў з'мяшчалася ва ўласных будынках, то ў 1937/38 г. ужо палавіна школаў мела ўласныя памяшканьні⁵⁹.

Разъвіццё народнай асьветы ў міжваенны перыяд адыграла істотную ролю ў павышэнні ўзроўню пісьменнасці насельніцтва Беласточчыны. Калі ў 1921 г., г.зн. непасрэдна пасъля вайны, толькі 66% насельніцтва Беластроцкага, Бельскага і Сакольскага паветаў (безь дзяцей да 9-гадовага ўзросту ўлучна) было пісьменным, то ўжо ў 1931 г. узровень гэты ўзрос да

Таблица 8. Колькасць вучняў у пачатковых школах Беласточчыны⁵⁷ (у тысячах)

Год	Разам	У тым ліку:			
		Беластрок горад	Беластроцкі пав.	Бельскі пав.	Сакольскі пав.
1920/21	28,7	—	12,6 ^a	11,1 ^b	5,0
1925/26	50,2	6,6	16,8	15,7	11,1
1930/31	58,4	9,3	16,0	20,9	12,2
1935/36	79,7	11,8	21,3	30,9	15,7
1936/37	82,6	11,7	22,1	32,6	16,1
1937/38	85,3	11,9	22,5	34,3	16,6

^a улучна з горадам Беластроком

^b улучна зь Белавескім паветам

80%, а ў наступныя гады выяўляў, зразумела, далейшы рост⁶⁰.

Аднак гэта пісьменнасць адпавядала самым нязначным патрабаванням чытаць і пісаць, і таму было б памылкова атаясамліваць яе рост з разъвіццём адукцыі насельніцтва.

Буржуазны ўлады, якія выказалі немалыя намаганыні ў пашырэнні пачатковай асьветы на Беласточчыне, на працягу міжваеннага дваццатогодзісятага поўнага ѹгнаравалі патрэбы мясцовага беларускага насельніцтва ў галіне асьветы на яго роднай мове. Цікава падкрэсліць, што адносіны асьветных і адміністрацыйных уладаў да гэтага пытання на

⁵⁸ Falski M. Szkoły Rzeczypospolitej Polskiej w 1925/26 r.; GUS. Statystyka szkolnictwa 1930/31—1937/38.

⁵⁹ Таксама.

⁶⁰ Pierwszy spis powszechny Poczpospolitej Polskiej z 30.09.1921 r. Mieszkani, ludność, stosunki zawodowe,

Беласточыне адрозыніваліся ад ажыцьця ўлёнаі імі школьнай палітыкі на т.зв. паўночна-усходніх крэсах. Гэта было вынікам пэўных асаблівасцяў нацыянальнай палітыкі, якая ў гэтym раёне была абумоўлена несумненна іншым, чым на тагачасных крэсах, характарам нацыянальнай структуры насельніцтва.

Першым істотным адрозыненьнем было тое, што Беласточына, а ў прыватнасці тагачасная Бельскі і Беластоцкі паветы, была многія стагодзьдзі месцам стыку карэннага польскага (мазурскага) і беларускага насельніцтва, і, па-другое, нідзе на заходнебеларускіх землях удзел палякаў у агульной колькасці насельніцтва ня быў такі высокі, як тут⁶¹. Неабходна дадаць, што ў 1919 г., калі праводзіліся дасыльданьні па разьмежаваныні польскіх і беларуск-ўкраінскіх этнічных абшараў, колькасць беларускага насельніцтва на Беласточыне была значна меншая, чым да вайны, паколькі вялікая яго частка яшчэ не вярнулася з бежанства, з Рәсей.

Гэты фактары паўплывалі на рашэнье Вярхоўнай рады Вэрсальскай мірнай канфэрэнцыі, згодна зь якім Беластоцкі, Бельскі і Сакольскі паветы залічваліся ў склад польскага этнічнага абшару і разъмяшчаліся на захад ад пазнейшай “лініі Керзона”⁶². Факт гэты выкарыстоўваўся ўладамі буржуазнай Польшчы для таго, каб не прызнаваць беларускаму насельніцтву Беласточыны ў галіне нацыянальнай асьветы нават такіх правоў, якія тэарэтычна прызнаваліся беларускаму насельніцтву на закерзонскіх “усходніх крэсах”.

У выніку таго становішча арганізаваныя на Беласточыне ў часе першай сусветнай вайны беларускія школы замяняюцца польскімі. Новае юрыдычнае становішча ў гэтай галіне вызначае прыняты соймам 31 ліпеня 1924 г. закон аб арганізацыі школьніцтва для нацыянальных меншасцяў⁶³, дзеянасць якога расцягвалася на ўсю Заходнюю Беларусь за вынікам Беластоцкага, Бельскага і Сакольскага паветаў⁶⁴. У сувязі з гэтym беларуское насельніцтва Беласточыны пазбаўлялася нават права на асьвету ў роднай мове.

Рэакцыйная нацыянальная палітыка буржуазных уладаў не змагла, аднак, спыніць змаганьня беларускага насельніцтва Беласточыны за школу на роднай мове. Асабліва значна яно выявілася ў часе гістарычнага ўздыму барацьбы беларускіх працоўных масаў за нацыянальнае і сацыяльнае вызваленіне, якая разгарнулася пад кіраўніцтвам Беларускай сялянска-работніцкай грамады (1924—1926 г.).⁶⁵

Пытаныне аб школах на роднай мове навучанья займала адно з важнейшых месцаў як у праграме Грамады, так і ў практычнай дзеянасці яе гурткоў. У выніку іх арганізаторскай дзеянасці насельніцтва шматлікіх вёсак Бельскага і Беластоцкага паветаў уключылася ў барацьбу за беларускую школу. Рэзалюцыі ў гэтай справе прымаліся насельніцтвам Малінінкаў, Трасцянкі, Шымкаў, Новай Волі, Пянькоў, Азяблau, Цісоў, Такароўшчыны, Страшава, Грыбаўцаў, Зубкоў і іншых вёсак. Як сведчыць былыя дзяячы Грамады, школьнaya

woj. białostockie. Tabl. 8. Warszawa, 1927; Drugi powszechny spis ludności z 09.12.1931. Mieszkani i gospodarstwa domowe, ludność, stosunki zawodowe, woj. białostockie. Tabl. 17. Warszawa, 1938.

⁶¹ Паводле царскай статыстыкі (гл. зноска 43), у 1897 г. насельніцтва Беластоцкага, Бельскага і Сакольскага паветаў складала 481,6 тыс., у тым ліку з роднай мовай польскай — 128,7 тыс. (27%) і беларускай (разам з “малороссийскай” і расейскай) — 245,6 тыс. (51%). Паводле польскага перапісу (гл. зноска 60), у 1931 г. насельніцтва спамянутых паветаў складала 536,7 тыс., у тым ліку з роднай мовай польскай — 367,3 тыс. (68%) і беларускай (разам з украінскай і расейскай) — 90,1 тыс. (17%). Паколькі міграцыя насельніцтва ў разгляданы перыяд зъмяніла парадунальні ў невялікай меры яго нацыянальную структуру, такая вялікая розніца магла быць вынікам відавочнай тэндэнцыі насыці як расейскага, так і польскага перапісаў. З гэтай прычыны спамянутыя дадзеныя не прадстаўляюць вялікай вартасці для навуковага аналізу. Больш сэнсуюшай ёсьць статыстыка насельніцтва па веравызначаньнях: у 1897 г. удзел каталікоў у цэлым насельніцтве Беластоцкага, Бельскага і Сакольскага пав. складаў 49%, а пра-
веслаўных — 29%, у 1931 г. каталікоў было 59%, а пра-веслаўных — 25% (улучна з насельніцтвам уніяцкіх парафіяў у Касной, Курашаве і Фастах). Немагчыма, аднак, пра-весцы паралель паміж роднай мовай і веравызначаньнем, паколькі як у 1897 г., так і у 1931 г. частка каталіцкага насельніцтва Беласточыны

справа стаяла на парадку дня дзейнасьці кожнага гуртка.

Упамянутыя патрабаваныі насыльніцтва не выходзілі, як правіла, далей гміннай управы, дзе войты ня мелі клопатаў зь іх адхіленнем з тae прычыны, што гэтая дзейнасьць ува ўмовах Беласточчыны не прадбачвалася школьным законам. Крыху больш “пасьпаховыі” былі стараныі насыльніцтва вёскі Страшава Беластоцкага павету, дзе старшынём гуртка Грамады быў Мікола Лебядзінскі. Жыхары гэтай вёскі атрымалі нейкім чынам неабходнае пачыверджаньне сваёй дэкларацыі ў гміннай управе і змаглі пакласыці яе ў павятовы школьнны інспектарат у Беластоку. Толькі тут яна была адхілена. Была гэта, дарэчы, адзіная поўнасьцю аформленая дэкларацыя на ўсёй Беласточчыне⁶⁶.

Цікава падкрэсліць, што патрабаваныі насыльніцтва Беласточчыны адкрыць беларускія школы былі прадметам некалькіх інтэрпэляцыяў Беларускага пасольскага клубу, якія падаваліся ў сойме старшыні Рады міністраў і міністру асьветы і веравызнанняў. Так, напрыклад, 28 лістапада 1924 г. паслы прывялі патрабаваныі жыхароў Трасцянкі і Белкаў адчыніць беларускія школы, а 15 сінегня таго ж году — падобныя патрабаваныі насыльніцтва вёсак Янова, Даратынкі, Градочна і іншых. 20 студзеня 1925 г. была ўнесена ў сойм інтэрпэляцыя, у якой паслы прадстаўлялі патрабаваныне насыльніцтва адкрыць беларускую школу ў Орлі⁶⁷. Зразумела, і гэтыя патрабаваныі былі адхілены як “незаконныя”.

Старонкі змаганыя беларускага насыльніцтва Беласточчыны за родную школу ў міжваенны перыяд пераканаўча сьведчаць, што шматгадовая русіфікатарская палітыка царызму не карысталася беларускай мовай (Сакольшчына, часткова Беластоцкі пав., нават некаторыя вёскі Бельскага пав.), а невялікая частка праваслаўнага насыльніцтва — польскай мовай (паўднёва-заходняя частка б. Бельскага пав.). Цікавыя матэрыялы па размыщчэні беларускіх гаворак на Беласточчыне былі апублікаваны Ст. Глінкай і Э. Смулковай (gl.: Sprawozdania z prac naukowych Wydz. Nauk Społecznych PAN. Zeszyt 5. Warszawa, 1960), аднак яны ня ёсьць падставай для ацэнкі працпорці насыльніцтва з пункту гледжанья яго нацыянальнасці ці роднай мовы.

Сыцвярджаючы высокі ўздел польскага насыльніцтва, аўтар меў на ўвазе факт, што ў разгляданыя гады яно складала найбольшую нацыянальную группу ў Беластоцкім павеце (залічваючы ў яго склад цяперашні Монькаўскі і часткова Лапскі пав. і горад Беласток), а ў Бельскім пав. не ўступала яно па колькасці беларускаму насыльніцтву. У Сакольскім пав. амаль ўсё насыльніцтва вёсак карысталася ў штодзённым жыцці беларускай мовай, хаця беларусамі лічыліся праваслаўныя, а каталікі — палякамі.

⁶⁶ “Лінія Керзона” называлася лінія, якая была прапанаваная міністрам замежных спраў Вялікай Брытаніі Джорджам Натаніэлем Керзонам (1859—1925) і вызначаная ў сінегні 1919 г. Вярхоўнай радай Антанты ў якасці ўсходняй мяжы Польшчы (прыблізна Горадня — Берасьце — на ўсход ад Перамышля і да Карпат). Амаль адпавядае сучаснай беларуска-польскай мяжы зь невялікімі адхіленнямі на карысць Польшчы. — А.П.

⁶⁷ Законы, якія рэгулявалі ўжыванье беларускай, украінскай і літоўскай моў у працы адміністрацыі, судоў і школаў на тэрыторыі ўсходніх ваяводзтваў Польшчы (т.зв. “кэрсовыя законы”), разглядаліся ў сойме Польскай рэспублікі 9—10 ліпеня 1924 г. 25 і 26 ліпеня 1924 г. законы разглядаліся сэнатам. 31 ліпеня сойм прыняў законы ў канчатковай рэдакцыі. Згодна з імі, для тэрытарыяльных нацыянальных меншасцяў уводзіліся т.зв. “утраквістычныя” (дзвіюхмоўныя) школы. Таксама вызначаліся даволі абмежаваныя правілы выкарыстаныя нацыянальных моў у дзяржаўных установах. Хоць гэтыя законы і з'яўляліся пэўным крокам наперад у параўнанні з ранейшым часам, аднак у тагачасных умовах, на фоне беларусізацыі ў БССР і агульнай радыкализациі настрой, не моглі нікога задаволіць, тым больш, што фактычна засталіся на паперы. Беларускія дзяячы сабралі больш за 400 дэкларацыяў на адкрыццё беларускіх школаў у Віленскім, Наваградзкім і Палескім ваяводзтвах, аднак ніводнай школы ў выніку не атрымалі. — А.П.

⁶⁸ Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej 1924. № 79. Roz. 766.

⁶⁹ Беларуская сялянска-работніцкая грамада афіцыйна існавала ад чэрвеня 1925 г. да сакавіка 1927 г. — А.П. БСРГ нельга назваць самастойнай палітычнай арганізацыяй. Яна была экспазытурай КПЗБ. — А.С.

⁷⁰ Зарніца. Аднаднёўка. Вільня. 09.01.1925.

⁷¹ Інтэрпэляцыі беларускіх паслоў у польскі сойм 1922—1926 гг. Менск, 1927. С. 163, 180 і 189—190. — Ю.Т.

Беларускі пасольскі клуб (БПК) — аб'яднаныне беларускіх паслоў і сэнатараў у польскім парламэнце,

змагла выкараніць у народзе імкненіня да разъвіцца сваёй нацыянальнай культуры. Зразумела, яшчэ менш пасыпховая была рэакцыйная палітыка польскай буржуазіі, якая знайшла сваё адлюстраванье ў забароне беларускай школы на Беласточчыне ў міжваеннае 20—годзьдзе. Красамоўным съведчаньнем гэтага ёсьць узнікненіе беларускага школьніцтва ў гады савецкай улады на Беласточчыне (1939—1941) і далейшае яго разъвіццё ўва ўмовах Польскай Народнай Рэспублікі⁶⁸.

Друкунца паводле: Навуковы зборнік БНТ і БГКТ. Беласток. 1974.

існаваў у 1922—1927 і 1928—1930 г. Парляментары ў міжваеннай Польшчы мелі права падаваць дзяржаўным уладам інтэрпэляцыі (запыты) па розных пытаньнях, на якія, згодна з законам, павінны былі атрымаць афіцыйны адказ. Як правіла, на інтэрпэляцыі беларускіх паслоў польскія ўлады рэагавалі фармальнымі “адпіскамі”, але сам тэкст інтэрпэляцыі пасля яе афіцыйнай падачы мог свабодна распаўсюджвацца і не падлягат канфіскацыі. Менавіта з гэтым звязана вялікая колькасць парлямэнцкіх інтэрпэляцыяў ад апазыцыйных згуртаваньняў, пададзеных па даволі дробных і лякальных пытаньнях. — А.П.

⁶⁸ Стан беларускага школьніцтва на Беласточчыне ў перыяд гітлераўскай акупацыі аўтар разглядае ў працы “Акупацыйная школьніцтва на Беласточчыне ў перыяд гітлераўскай акупацыі (1941—1944)” (С. 772—789 у гэтым выданні). — Рэд. — А.С.